

Piramidalna mreža gradova

Dušica Seferagić

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
e-mail: dusica@idi.hr

SAŽETAK Osnovna je tema teksta opremljenost infrastrukturom i dostupnost elemenata infrastrukturne opremljenosti u mreži gradova Hrvatske. Autorica, prvo, u uvodu analizira svjetsku literaturu posvećenu globalizaciji, tj. promjenama u mreži gradova prouzročeni globalizacijom, upozorujući na raznolike i proturječne procese u prostoru: homogenizaciju i heterogenizaciju prostora, nastanak novih mreža naselja, pojavu novih struktura (megalopolisa, kozmopolisa, svjetskih i globalnih gradova itd.), raspodjelu funkcija hijerarhijskog tipa, lom postojećih granica (primjerice, među nacionalnim državama). Potom analizira rezultate istraživanja provedenog na slučajnom uzorku 47 gradova u Hrvatskoj, podijeljenih na glavni grad, makroregionalne centre (četiri sa Zagrebom), 16 drugih županijskih središta, te 27 ostalih gradova. Upitnikom za naselja prikupljeni su podaci o opremljenosti naselja pod kojom se razumijeva komunalni i društveni standard, te o dostupnosti stanovništvu onih elemenata opremljenosti kojih u gradu nema, odnosno u kojem najbližem mjestu (gradu) stanovništvo može zadovoljiti dotične potrebe. Interpretirani su rezultati za ove elemente društvene, tehničke i druge opremljenosti: pravosuđe, financijske i druge službe, zdravstvene ustanove, socijalnu skrb, obrazovne ustanove, kulturne ustanove, sportske institucije i objekte, objekte zabave, trgovine, obrt i industriju, komunalnu opremljenost, prometnu opremljenost, nevladine organizacije i prostorne planove. Rezultati ukazuju na zakonomjernu hijerarhijsku, tj. piramidalnu strukturu mreže naselja od većih k manjima. Mreža gradova u Hrvatskoj nije, međutim, izrazito hijerarhijska, osim kad je riječ o metropoli. Na vrhu piramide je hrvatska metropola – Zagreb koji obnaša gotovo sve funkcije za sebe samog, užu okolicu, cijelu državu, prema regiji, a ponekad i šire. Makroregionalni centri su žarišta razvoja vlastite okolice⁴ pa i šire, dok su manji gradovi ovisniji o njima, a srednji i najmanji malokad uspijevaju nositi razvoj.

Ključne riječi: globalizacija, tranzicija, piramidalna mreža gradova, opremljenost, dostupnost.

Primljeno: 27. rujna 2005.

Prihvaćeno: 14. listopada 2005.

»Sklopio sam oči; otvorio sam ih. Tada sam ugledao Aleph. Evo me sada u neizrecivu središtu svoje pripovijesti; ovdje počinje moj spisateljski očaj. Svaki jezik tvori spisak simbola; da bi se njima baratalo, sugovornici moraju imati zajedničku prošlost. Kako da drugima prenesem beskonačni Aleph što ga moje bojažljivo sjećanje tek ovlaš zahvaća?...

Osim svega, ostaje nerješivo središnje pitanje: nabranjanje, makar i djelomično, beskonačnog skupa. U tom divovskom trenutku vidio sam milijune ugodnih ili grozomornih čina: ni jedan me nije osupnuo više od činjenice da su svi okupljeni u istoj točki, da se ne preklapaju i ne stapaju. Ono što su mi oči ugledale bilo je istovremeno; ono što budem zapisao bit će susljedno, jer je takva narav jezika.

U donjem dijelu stuba, s desne strane, vidio sam kuglicu koja se prelijevala u svim bojama i gotovo nepodnošljivo ljeskala. Isprva sam pomislio da se okreće; potom sam dokučio da je to gibanje opsjena koju stvaraju vrtoglavi prizori u njoj. Promjer Alepha mogao je iznositi dva-tri centimetra, ali je u toj kuglici bio sadržan svemir, u naravnoj veličini.

Svaka je stvar (uzmimo, zrcalo) bila beskonačan broj stvari, zato što sam je bjelodano vidio iz svih točaka univerzuma.«

Jorge Luis Borges, *Aleph*

1. Uvod: mjesta bezmjesnih mjesta

Temu o piramidalnoj mreži naselja, tj. gradova u Hrvatskoj interpretiranu na osnovi rezultata istraživanja *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije* nužno je smjestiti u (naj)širi društveni okvir. Njega danas određuju *globalizacija* (šire) i *tranzicija* (uže). Te su teme postale »općim mjestima«, gotovo »truiizmima« u bezbrojnim tekstovima u sociologiji i srodnim disciplinama.¹ U pisanju se služim metodom »lijevka«: iz velikih teorija našeg pristupa i hipoteza istraživanja »isteći će« rezultati užeg domašaja.

Globalizacija je »top«-tema suvremenog doba. Za dobar početak oslonit ću se na tekst Ž. Šporer (2000.) u kojemu ona vrlo jezgrovito i pregledno opisuje početak globalizacije što ih pokreću procesi industrijalizacije i modernizacije u Europi.² Ti

¹ Uvod je skraćen zbog dvaju razloga: a) ovaj tekst primarno iznosi interpretaciju rezultata iskustvenog istraživanja socioloških aspekata mreže gradova u Hrvatskoj; b) zavodljiva literatura o svjetskoj mreži gradova je tolika i takva da zaslužuje poseban prilog.

² Početke globalizacije može se, motrimo li tako, prepoznati u mnogim elementima koji su se širili svijetom, npr. roba (putevi svile, kukuruza, krumpira), vjera, ideologija, znanja, moć – samo što su se kretali *sporo i pojedinačno*.

Fotografija: Damir Krznarić

procesu postaju globalnima tek nakon što ukupne ekonomske, političke, socijalne i tehnološke (dodala bih i kulturne) promjene premrežuju cijeli globus. Autorica definira globalizaciju kao »proces promjene odvojenih nacionalnih ekonomija u integralnu svjetsku ekonomiju, u socijalnoj sferi kao proces pojačanja socijalnih odnosa na daljinu i u političkoj sferi kao gubitak moći i autoriteta nacionalnih država« (Šporer, 2000.: 1). One zemlje koje ulaze u igru dobivaju u svim navedenim područjima dok one koje ne ulaze – gube!

Slične teze iznose brojni autori. Tako Castells kaže da je ulaskom Španjolske u Europsku Uniju Madrid postao globalnim gradom. *Novo* od kasnog 18. stoljeća do danas jest *brzina promjena* (akceleracija). Jednako pišu D. Harvey, M. Castells, A. Giddens, E. Soja, S. Sassen i drugi. Razvoj tehnologije i pobjeda neoliberalnog kapitalizma označuju kraj 20. i početak 21. stoljeća.

Bezbrojne tekstove o globalizaciji može se svrstati prema različitim kriterijima. U počecima analiziranja globalizacije zamjetna je izrazita fascinacija temom a potom i samim procesom (»nova svjetska revolucija«). Postupno se diferenciraju pristupi, raspon kojih seže od pohvala, vaganja do totalne kritike. Sve te ocjene ovise o pristupima, vrijednostima, znanju i objektivnosti autora. U ovom štitu »izvući« ću samo one dijelove analiza globalizacije što se odnose na mreže naselja, tj. gradova, te nekoliko najrenomiranijih autora.

M. Castells, S. Sassen, A. Giddens, E. Soja i drugi analizirajući promjene u ekonomiji, društvenim odnosima, politici i *prostoru*, 70. godine 20. stoljeća označuju prijelomnima. Globalizacija na *jednaki* način preoblikuje *različite* prostorne situacije. Sastavnice tih promjena jesu:

- *Koncentracija moći i donošenja odluka* u ekonomiji, informatici, razvoju znanja u nekoliko velikih gradova svijeta koji međusobno suraduju i natječu se (dakle mreža! – D. S.) te zajednički dominiraju na međunarodnoj razini (Castells, 2000.: 406);
- Razvoj *sekundarnih centara i regija* specijaliziranih za posebne segmente trgovine, drugih usluga i proizvodnje (nova središta, u smislu novih gradova ili novih periferija gradova);
- Budući da su globalni gradovi više *proces* nego *mjesto*, oni se više vezuju u svjetsku mrežu nego uz vlastitu okolinu (odnosno ona se vezuje za njih);
- *Razdvajanje* proizvodnih procesa (od materijalnih do znanja) u fizički odvojena mjesta u svim fazama proizvodnje, ali *koordinacijom* iz centara odlučivanja;
- Stvaranje nove sirovine *znanja* i *informacija* koji tvore »tehnopolove«;
- Pojava *promjene dominacije metropole* u sinergiju povezivanjem raznih mjesta raspršenih u prostoru u nekom elementu proizvodnje;
- Inovacijske se sredine i natječu i suraduju, stvarajući *mrežu interakcije* koja ih povezuje u zajedničku *strukturu*, neovisno o njihovoj geografskoj *odvojenosti*;
- Umreženost prostora ne proizvodi *kraj gradova* (Castells, 2000.: 420), jer ljudi žive u prostoru, osobito u svakodnevnom životu.

Castells (2000.: 427) piše o »izbljedjelom šarmu europskih gradova« u kojima su unutarnja prestrukturiranja otpornija na promjene nego, na primjer, u Americi. Elite vole i žele stara središta, gentrificiraju ih ili uljepšavaju, čuvaju svoju prošlost (nasuprot hrvatskim »elitama« – D. S.), pa čak ostavljaju i sirotinju u njima. Slično iznose i Giddens i Sassen. Novi gradovi i nova predgrada namijenjeni su mladoj srednjoj klasi i onima kojima je grad ekonomski preskup a kulturno manje zanimljiv. Castells piše (2000.: 429): »Kritički čimbenik novih gradskih procesa u Europi i drugdje jest činjenica da se gradski prostor povećano diferencira u društvenom smislu dok se funkcionalno međusobno povezuje i mimo fizičkih dodira.« No, *nova je logika* u razvoju prostora, ako on *nije odraz društva, već jest društvo*,³ da postaje materijalnom potporom društvenim praksama koje dijele zajedničko vrijeme. Castells govori o »prostoru tokova« (naoko *contradictio in adjecto!* – D. S.) kao krugovima elektroničkih impulsa, čvorova i središta prostorno organiziranih menadžerskih elita i sl. »Čvorišta i središta su *hijerarhijski* organizirana prema svojoj relativnoj važnosti u mreži; ali se neka mjesta mogu isključiti.⁴ I ne samo mjesta, već i dezorganizirane lokalne mase naspram kozmopolitiski koncentriranih elita« (Castells, 2000.: 441). Elitama je važan kontakt *face to face*, kako bi diskretno (u restoranima, klubovima, sobama) stvarale virtualne globalne odnose! Paradoks je, po njemu, u tome što postmoderna razbija uniformnost izvana a iznutra je homogenizirana.

E. Soja (2000.) u svojoj knjizi *Postmetropolis* vrlo precizno izlaže o urbanom prestrukturiranju i razlikuje dva pristupa u društvenim znanostima: jedan što se oslanja na kontinuitet s prošlošću i drugi što razbija veze s njom. Premda se odlučuje za postmoderan pristup, što za nj znači istraživati novo i različito a ne staro i isto, niti on nije u stanju stvoriti nov pojam s novim značenjem umjesto, primjerice, »postmetropolis«. Za njega »urbana revolucija« donosi brojne promjene poput fleksibilno specijalizirane industrije, globalizirane gradske regije, posturbani egzopolis, razmrvljen grad, »carceal archipelago« gradova i zbirku hiperrealnih *simcities*. Ono što nudi E. Soja jest povijesno strukturiranje gradova, različito ali i slično podjelama drugih autora (Castells, Harvey, Sassen itd.). Tako dobivamo pojmove *megalopolis*, *hyperspace*, *postmetropolis*, *megagrad*, *egzopolis*, *kozopolis*, a svi oni označuju disperziju, koncentraciju i povezanost istodobno; jednostavno *mrežu!*

A. Giddens u svojim »nenabrojivim« knjigama (primjerice, u *The Consequences of Modernity*) također obrađuje globalizaciju, što je definira kao »proces nejednakog razvoja što fragmentira ali i koordinira oblike svjetske međuovisnosti u kojima ponovo nema 'onih drugih'« (1995.: 175). On više od drugih autora »priznaje« zapadnjačku ustrojenost globalizacije, koja osim što lomi druge kulture proizvodi

³ Castellsu je trebalo oko 500 stranica knjige *Urbano pitanje* da odijeli društvo od grada, uzevši »kolektivnu potrošnju« kao crtu razdjelnicu, da bi se poslije odrekao vlastite teorije!

⁴ Isključenje (*exclusion*) je velika sociološka tema što se, u pravilu, odnosi na društvene skupine, ali i na prostore.

spomenuti nejednak razvoj. Giddens uvodi kategoriju *sumnje (doubt)* u prednosti vesternizacije svijeta, jer se otvaraju polja velikog rizika i hazarda. O tome otvoreno, briljantno, ali i manje objektivno, piše Noam Chomsky u brojnim djelima poput *Profit iznad ljudi*⁵ (1999.). Za Giddensa i za Soju, postmoderan pristup tj. utopijski realizam otvara prozore spram budućnosti!⁶

I Giddens i Castells i Sassen se obaziru na svagdanji život što se nužno odvija u prostoru, koji je dijelom fiksiran, a dijelom se putuje s mjesta na mjesto. »Endogeni i egzogeni faktori ulaze u dijalektičke odnose; lokalni čimbenici reagiraju na utjecaj udaljenih snaga primajući vanjske aktere u svoj proces (primjer Japana i Njemačke)« (Cassell, 1993.: 27). Lokalno se ne mijenja slučajnim poticajima *izvana* nego *su* lokalne institucije *dio* širih mreža neprisutnih vlasnika (kao što su lanci velikih trgovačkih kuća smještenih u neko mjesto).

Uz bok ovima slavnima (*celebrities*) svakako stoji Saskia Sassen, najtemeljitija analitičarka mreže gradova (sa sociologijskog motrišta, nažalost, »samo« ekonomske analize). U knjizi *The Global City* (2001.) razlikuje globalne (*global*) od svjetskih (*world*) gradova, od kojih su prvi umreženi, dok drugi to ne moraju, ali mogu, biti. Svjetski su gradovi stjecišta *svih* funkcija unutar njih samih, dok globalni gradovi pripadaju klubu u kojemu moraju biti da bi bili globalni, neovisno o mjestu! Svjetski gradovi postojali su i prije umreženja. Autorica također razlikuje *globalni grad* kao člana mreže na globusnoj razini od *globalne regije* koja ga opslužuje, ali može obnašati i dio funkcija u vlastitoj mreži (slično Castells!). Nakon dominacije nacionalnih država kao regulatora svjetskih protoka kapitala, rada, dobara, sirovina, turista, promjene idu u više smjerova: deregulacija, privatizacija, digitalizacija. Ukratko, veliki gradovi nose krucijalne funkcije i povezani su međusobno, *neovisno* o državama u kojima su lokalno smješteni, dok regije u istom smislu imaju sekundarnu ulogu. One opslužuju ali se u njima ne donosi bitne odluke. Sassen navodi sedam »organizirajućih« hipoteza, od kojih se pet odnose na prostor:

- geografska raspršenost ekonomskih djelatnosti te njihova integracija u središnje korporacijske funkcije (menadžment, koordinacija, servisiranje, financiranje...);
- središnje funkcije (*headquarters*) zahtijevaju specijalizirane tvrtke koje ih opslužuju u globalnom gradu ili drugdje;
- za informacijske centre velikih tvrtka nužan je informacijski *prostor*, tj. konkretna mjesta;
- transnacionalni globalni gradovi nemaju entitet jednoga grada, ali su prostorno uređeni;

⁵ Terorizam, te »prirodne« nepogode izazvane društvenim uzrocima odlično potvrđuju tadašnje njihove pretpostavke!

⁶ Prepoznavamo neomarksističke natruhe, jer se ne može samo kritizirati, već se mora malo i predviđati!

- društvena se struktura razlaže jer raste broj visokoobrazovanih za uloge u takvu sustavu, a niskoobrazovani slojevi moraju biti pokretljivi žele li preživjeti (fizički ili preobrazovanjem).

Prostorna raspršenost i globalna integracija objedinjuju (i sve druge, D. S.) aktivnosti. Time se mijenja strateška uloga najvećih gradova. Oni djeluju kao visoko *komandne točke* u organizaciji svjetske ekonomije, kao ključne lokacije za razne tvrtke i sl. te kao tržište njihovih proizvoda. Globalnima ih čini kontrola golemih resursa (New York, London, Tokyo, Frankfurt, Pariz), a gradovi nižeg ranga imaju manju kontrolu nad manje resursa.

Globalni gradovi prolaze kroz velike *paralelne* promjene u ekonomskoj osnovi, prostornoj organizaciji i socijalnoj strukturi. Ova tvrdnja vrijedna je polemičke rasprave. Čini se, naime, kako su te promjene i te kako *povezane* i međusobno utječu jedne na druge, a nikako nisu samo usporedne! Pri umreženju u *lanac* kontrole i menadžmenta, veliki gradovi ne gube vlastiti kulturni, politički i gospodarski identitet već ostaju *različiti* unatoč *neizmijenjenom* stanju u globalnim procesima (slično navodi Castells spominjući »izbljedjeli šarm europskih gradova«). Veliki gradovi nisu samo čvorišta koordinacije procesa u svijetu, nego i posebna mjesta proizvodnje znanja, inovacija, visoko specijaliziranih servisa, financija. Tako je govorila S. Sassen! A i ostali navedeni autori. Svi oni ističu vršnu ulogu globalnih gradova koji obnašaju bitne ekonomske i informacijske funkcije, dok druge funkcije prepuštaju (ili dijele s) ostalim velikim gradovima drugog reda.⁷ Ona »druga strana novčića« (o njoj poslije u dijelu teksta o našem istraživanju), tj. da svi gradovi trebaju izravne ljudske kontakte, pa čak i elite, donekle omekšava i humanizira rečene raščlambe. Spomenimo još neke, važne autore. Struktura teksta knjige *Global Shift* Petera Dickena (1986.) upadljivo je slična S. Sassen (ili obrnuto?!). Slične su raščlambe Petera Halla (*The World Cities*, 1971.), premda su se te bitne promjene zbile kasnije, što samo govori o kvaliteti autorovih predviđanja! Nezaobilazan je i David Harvey, koji u 10. poglavlju »Theorizing of Transition« svoje knjige *The Condition of Postmodernity* (1994.: 173) tranziciju analizira kao povijesni proces u globalnom društvu od fordizma naovamo, čime pojam tranzicije proširuje a ne suzuje na postsocijalistička društva.

Autori se slažu u pogledu:

- značajnih promjena u funkcioniranju kapitalizma od sedamdesetih godina 20. stoljeća do danas,
- promjena moći i odnosa u politici, ekonomiji, kulturi i drugdje,
- promjena u tehnologiji i informatici,
- promjena u socijalnoj strukturi.

⁷ Ako se mrežu gradova u Hrvatskoj može usporediti s opisanom mrežom gradova u svijetu, primjećuje se osnovnu razliku u tome što u nas »veliki« gradovi ništa ne ustupaju manjim, osim nekih posebnih funkcija.

Zanimljiva je Swyngedouwljeva usporedba (prema Hall, 1971.: 178-179) organiziranog i dezorganiziranog kapitala, u vezi s proizvodnjom, radom, državom, ideologijom i prostorom. Osvrnimo se samo na *prostor*.

<i>Organiziran kapital</i>	<i>Dezorganiziran kapital</i>
funkcionalna prostorna specijalizacija	prostorno okupljanje i aglomeracije
prostorna podjela rada	prostorna integracija
homogenizacija regionalnog tržišta rada	diverzifikacija tržišta rada
svjetski počeci dogovaranja aktera	prostorna blizina i prostorna udaljenost aktera

U približavanju uskom dijelu »lijevka«, tj. njegovom izlazu (koji ostavljam za zaključak) »the celebrities« u sociologiji i bliskim znanostima govore o raznolikim i proturječnim procesima u prostoru: homogenizaciji i heterogenizaciji prostora, nastanku novih mreža naselja, pojavi novih struktura (megalopolisa, kozmopolisa itd.), raspodjeli funkcija hijerarhijskog tipa, lomu postojećih granica (primjerice, među nacionalnim državama). O izostavljenim, pogodenim i eksploatiranim regijama, državama, ljudima, što ih Castells zove »crnim rupama« globalizacije,⁸ skrbi tek manji broj autora (Chomsky, 1999., Giddens, 2002.), dok drugi tek spominju taj najveći »ostatak« svijeta što počinje »vraćati udarac imperijima«.

2. Rezultati istraživanja

2.1. Uvod

»Skok« od svjetskih teorija o globalizaciji na rezultate našeg istraživanja jest »zadnja kap u lijevku«, od velikog k malom. Polazeći od hipoteza, njihove operacionalizacije u istraživanju, namjera je bila vidjeti što to nudi mreža naselja/gradova u Hrvatskoj u usporedbi s lancem globalnih procesa, tj. u vlastitoj zemlji. Kako mi živimo sada i ovdje, koliko nas ona zadovoljava i koliko smo sposobni ući u šire i veće zajednice? Koliko i što te zajednice očekuju od nas ovisi u prvome redu o njihovim pravilima, a potom o nama samima, tj. o našoj skrbi za kvalitetu vlastita života.

U ovome se tekstu služim rezultatima istraživanja provedenog na uzorku 47 gradova u Hrvatskoj poredanih sukladno administrativnoj podjeli: glavni grad (1), makroregionalna središta (3), županijska središta (16), te ostale gradove (27). Administrativna podjela, jedna od brojnih, oslanjala se na kriterije: veličina grada, funkcije i važnost u Republici Hrvatskoj.

⁸ Na konferenciji urbanih sociologa u V. Britaniji 1986. u Leichesteru, u raspravi sam teoriju globalizacije nazvala »teorijom švicarskog sira« (jer ima više rupa nego sira), upravo zbog zapostavljanja zapostavljenih!

Pošli smo od nekoliko *hipoteza* što se oslanjaju na strane i domaće spoznaje:

1. Mreža naselja, pa tako i gradova *bijerarhijskog je tipa*, tj. što su naselja veća imaju važnije funkcije i opslužuju veći teritorij.
2. Mreža naselja ima *relativno* dobar raspored u prostoru, no ne i *strukturu*; prevladavaju manja naselja, tj. sela u kojima stanovnici ne mogu zadovoljiti niti svakodnevene potrebe.
3. Ne mogu li stanovnici manjih naselja u njima zadovoljiti vlastite potrebe, nužna je mreža – mogućnost razmjerno lakog odlaska u najbliže veće i opremljenije središte. Jednosmjernan ali bitan odnos.
4. Pretpostavljamo da su stanovnicima manjih naselja potrebija veća naselja (zbog posla, usluga, zdravstvenih usluga, školovanja, kulturnih sadržaja i sl.), ali i da stanovnici većih naselja trebaju drukčije usluge od manjih naselja (prehranu, turizam, ekološke uvjete itd.). Mreža bi, dakle, bila *obostran odnos* među ljudima i institucijama iz različitih tipova naselja, ali ne nužno ravnopravan.
5. Da bi mreža naselja uistinu bila mrežom, a ne samo apstraktna kategorija, potrebni su neki uvjeti: dobra prometna povezanost, ekonomske, interesne i vrijednosne pretpostavke da ljudi žele i mogu ispuniti svoje potrebe drugdje, te *otvorenost* unutar sustava naselja. To bi se moglo pripisati *ekonomskim, socijalnim* i u prvome redu *političkim* odnosima.
6. Zadnjih desetljeća promijenio se tip urbanizacije i urbaniziranosti pa podjela na selo-grad više nema jednako značenje kao prije. Danas se govori o novim oblicima ili »bezobličnim« povezivanjima: gradovima satelitima, suburbanizaciji, konurbaciji, metropolitizaciji, sve do megalopolskih struktura. Taj se proces odvija i u Hrvatskoj, premda ne još toliko kao na Zapadu.

Te smo hipoteze provjerili našim istraživanjem. U ovom se tekstu provjerava tek dio hipoteza o *opremljenosti i dostupnosti*, što sam slobodno nazvala »*jednom stranom novčića*«.

Prije tumačenja rezultata, osvrnut ću se samo na neke radove o mreži naselja u Hrvatskoj. Ovdje ne koristim tekstove I. Crkvenčića, I. Nejašimića, M. i Z. Roce, Z. Žuljića, A. Marinovića-Uzelca, Z. Perkovića i brojnih drugih iz sociologiji srodnih struka, koji bi mogli biti primjereni za analizu naznačenih pitanja. Odlučila sam se na uži i dostatan izbor.

U samom pristupu mreži naselja nezaobilazna je knjiga Milana Vreska *Grad i urbanizacija* (2002.), potanka i precizna, dakako s geografskog stajališta, raščlamba procesa urbanizacije u Hrvatskoj. Nažalost, jednako kao i drugima, autoru su kad je pisao knjigu, bili dostupni podaci zadnjeg Popisa iz 1991. Otad se mnogo toga promijenilo. Sažme li se osnovne autorove nalaze, on piše o fazama urbanizacije u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata što počinju smanjenjem seoskog stanovništva i industrijalizacijom/urbanizacijom većih gradova u socijalizmu.

Drugi autori takav demografski rast gradova bez potrebne infrastrukture, nauštrb razvoja sela, nazivaju i drugom urbanizacijom/modernizacijom. Glavni je čimbenik urbanizacije industrijalizacija koja se u socijalizmu smješta u velike i veće gradove. U svakome svome radu o toj temi Ivan Rogić, na primjer, taj proces naziva »paleoindustrijskim modelom«. Nakon Rogićevih tekstova više ne treba ponavljati priču o toj temi, tim prije što su brojni drugi autori prihvatili i pojam i njegovo objašnjenje.

Dakle, nakon dugog razdoblja rasta gradova prema unutra, što Mumford (1968.) naziva implozijom, gradovi – u prvom redu zahvaljujući prometnim vezama – rastu prema vani u okolicu (eksplozijom). Istodobno se smanjuje njihov unutarnji rast. Takav preraspored stanovništva, napominje Vresk, može biti spontan i planski. U nas šezdesetih godina nastaju gradske regije (funkcionalno povezani gradovi s okolicom). Satelitska naselja, suburbije ili konurbacije u prvom redu zadovoljavaju određene funkcije, primjerice stanovanje, rad, neke usluge i sl. Svaka faza urbanizacije odgovara nekomu deskriptivnom modelu: od trgovačkog, industrijskog, korporiranog, fordističkog do postfordističkoga grada.

Bit je priče, kako je ja očitavam (Vresk, 2002.: 186), u tome što je u manje razvijenim zemljama (kakva je Hrvatska) istodobno na djelu i *polarizacija i decentralizacija*, tj. *na jednoj strani, nestaju manja sela, dok se gradovima smanjuje rast ali zato buja njihova okolica. U nodalnim (čvorišnim) regijama odvija se cirkulacija ljudi, roba i informacija, a veze se smanjuju s udaljenošću čvorova, dok nodalnost raste s veličinom naselja* (Vresk, 2002.: 203). Vresk nabraja tri dimenzije gradskih sustava: a) *bijerarhijsku* (vertikalnu) što izražava funkcionalnu ovisnost manjih čvorova o većima, b) *prostornu* (horizontalnu) što ukazuje na veličinu i učestalost gravitacijskih područja, te c) *vremensku* (povijesnu) što pokazuje društveno-ekonomske mijene u prostoru.

Najviše bi nas imalo zanimati ono što je *novo* u prostoru, a to su, po Vresku, procesi deregulacije (smanjenje uloge države), manji značaj nacionalnih država (što za Hrvatsku ne stoji), rast regionalnih i lokalnih pokreta, globalizacija, informacijski razvoj, dezindustrijalizacija, postfordizam, tj. fleksibilna specijalizacija i inovacijske politike. Autor tek nabraja te procese. Koji, koliko i kojim tempom pogada Hrvatsku, očito je proces *in nascendi*.

Spomenut ću samo još knjigu *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji* (I. Rogić i M. Salaj, ur., 1999.), jer brojni članci autora raznih profesija pokazuju svu muku i nemoć klasifikacije gradova po raznim kriterijima, sve do pitanja smisla tog napora. Čitatelja »zaboli glava« od silnih pokušaja, ali mi se knjiga sviđa upravo zbog relativizacije upokorenja živog svijeta u znanstvene sheme.

Većina autora knjige polazi od *Strategije prostornog uređenja Republike Hrvatske*, što je veoma važna tema, a tekstovi su uglavnom veoma različiti. Poput gradova, uostalom. Od elitističkog pristupa da se srednje gradove mjeri mjerilom velikih gradova, pa su samim tim osrednji, do onih koji im pokušavaju »spasiti«

ili »zadati« neke žarišne uloge. Izdvojimo ono u vezi s temom ovog teksta – pokušaj klasifikacije gradova prema određenim kriterijima te rasprave o mreži naselja. Tako R. Zimmerman (1999.: 42) definira »mrežu gradova ili urbani sustav (kao) skup gradova (urbanih čvorišta) raspoređenih u prostoru, između kojih postoje *uzajamne veze* koje se očituju u cirkulaciji ljudi, roba i informacija«. Pokazateljima važnosti, autor pritom uzima: broj stanovnika, funkcije mjesta, veličinu gravitacijske zone, gustoću naseljenosti, položaj, tj. poredak i prostornu funkciju mjesta. Oko gradova oblikuje se polja funkcionalne gravitacije. Višak središnjih usluga za druga naselja određuje »središnjost« grada/mjesta. Koliko više ljudi gravitira mjestu, toliko je ono centralnije za regiju. Zašto autor piramidalnu strukturu smatra poželjnom a ne samo činjenicom, zanimljiva je tema za polemiku.

U ostalim tekstovima slijede brojne i odvećbrojne podjele, utemeljene poglavito na broju stanovnika, funkcijama i gravitacijskim zonama.

O. Čaldarović (1999.: 102) rabi klasifikaciju na najveće gradove, veće srednje gradove, srednje srednje gradove, manje srednje gradove, veće male gradove te na ostala naselja (mješovita naselja i sela). I ne samo on. Iz Popisa stanovništva 1991. »proistječe da je Hrvatska zemlja malih naselja i *dispersne naseljenosti*« jer je 51% naselja imalo samo do 200 stanovnika, s njima do 500 stanovnika – 79% naselja, a do 1.000 stanovnika ukupno 91% naselja. Slika je gotovo »smrznuta« i 2001. Broj stanovnika u pojedinim naseljima posve je, logično, obrnut. U *mnogo malih naselja ima malo stanovnika, a u malo velikih ima mnogo stanovnika*. Samo četiri velika grada imaju 25,80% stanovnika Hrvatske, a sa srednjima 56,35% stanovnika, dok u ostalim naseljima živi 43,65% ljudi (Čaldarović, 1999.: 104). Proizlazi kako dvije trećine hrvatskih naselja nisu *žarišta razvoja* u zbilji. Tek 700 naselja (13%) ima više od 5.000 stanovnika. To je razlog više za promjenu političkoga, gospodarskoga i općega odnosa spram cijeloga prostora zemlje, kako bi se ravnomjernije razvijala.

I. Rogić (1999.) govori o *akterima* prostornog razvoja koje dijeli na profesionalne, upravljačke (političke) i društvene elite (dodala bih i ekonomske elite, D. S.) te na građane. Očito tako »prorijeđene« elite, po Rogiću, nisu uspjele razviti žarišnost svojih naselja.

J. Kregar (1999.) kritizira česte i nelogične promjene upravnog ustroja prostora što izaziva zbrku i (za nas istraživače) teškoće u praćenju promjena. U 40 godina, napominje Kregar, bilo je 18 sustavnih promjena. To utječe i na sve druge zbrke glede organizacije prostora i nadležnosti čvorišta razvoja, a u prvom redu ekonomskog nereda. U vezi s ogromnim brojem općina (tri puta većem od planiranog: 536) autor govori o rastu i umnožavanju administracije, smanjenju izvora financiranja te smanjenju funkcija potrebnih za centralitet. To smo mnogo puta srećali u terenskim istraživanjima! Neka su mjesta silno željela postati općinskim centrom, primjerice zbog povijesnih razloga, da bi već sutra trčala u županiju po financijsku pomoć.

Očito procesi atomiziranosti, koncentracije, decentralizacije te kaosa u prostoru moraju proći sve navedene faze prije no što se stvori »normalnu«, tj. »uravnoteženu« mrežu naselja. Hrvatska je u fazi prijelaza iz »dirigiranog kozmosa« u »dereguliran kaos« koji će, moguće, vanjskim i unutarnjim procesima i akterima uspostaviti neki »relativan red u neurednim promjenama«. No niti to nije sigurno jer je mogućnost društvenih znanosti da predviđaju sve manja u volatilnom svijetu. Osim »općih mjesta« što već postaju dosadnom temom. Glavni grad i makroregionalna središta imaju različite *oblike* uspostavljanja sustava naselja. Oblik (kružni, polukružni, linearan, vretenast ili neki drugi) u motrištu sociologa nije osobito važan. Važnije je da funkcionira, *da su veze uspostavljene te da su međusobne a ne jednosmjerne*.

Tako I. Šimunović iznosi zanimljivu tezu o srednjim gradovima kao »armaturi« sustava na osnovi ekonomske koncentracije i time utjecaja na okolinu, dok su veliki gradovi »omnifunkcionalni« (D. S.) te opslužuju cijelu zemlju i primaju sve stanovnike. Veliki gradovi okupljaju kapital, znanje, razne funkcije, a manji ekonomske djelatnosti (što ne mora biti točno, npr. u SAD-u i EU). Također je važno razlikovati *zatvorena* naselja-regije (samo za sebe) od *otvorenih* (za sva naselja i ljude koji ih trebaju). Autor ističe i *nove uzroke neravnoteže* koji se mogu pripisati izbjeglicama i povratnicima, obnovi, privatizaciji, nezaposlenosti, novom konceptu gospodarstva, novim tehnologijama i energetici, te novim akterima.

Zanimljivo je da u devet tekstova uopće nema *globalizacije* i *tranzicije*, iako su one danas krucijalne teme sociologije prostora ili srodnih disciplina.

Na kraju bih istaknula još (za mene iznenađujuću) relativizaciju znanstvenih kriterija u tekstu A. Marinovića-Uzelca (1999.), čime mi je olakšao odgovor na vlastito pitanje o biti stvari: mitu ili stvarnosti rezultata svih naših istraživanja. O njihovoj istinitosti, korisnosti, smisao da i ne spominjem. To, dakako, nije razlog da se dalje ne istražuje, nego jedino poruka kako treba biti *pažljiv* prema pristupu, postavkama, metodologiji te interpretaciji rezultata. Pažljivost bih usporedila s pojmom »održivosti«.

2.2. O upitniku i rezultatima

2.2.1. O upitniku

Upitnik za naselja obuhvatio je sljedeće elemente društvene, tehničke i druge opremljenosti: *upravu i samoupravu, pravosuđe, financijske i druge službe, zdravstvene ustanove, socijalnu skrb, obrazovne ustanove, kulturne ustanove, sportske organizacije i objekte, objekte zabave, prodavaonice, obrt i industriju, komunalnu infrastrukturu, prometnu infrastrukturu, nevladine organizacije, prostorne planove*. Svi su ti elementi sintetske naravi i u upitniku podijeljeni na brojna potpitanja, npr. u zdravstvu: ambulante, liječničke ordinacije, domove zdravlja, bolnice, hitnu pomoć, rodilišta, stomatološke poliklinike i ordinacije, ljekarne, veterinarske stanice, SOS-telefon. Jednako je i s drugim elementima.

Prvi dio upitnika odnosi se, dakle, na *opremljenost gradova navedenim elementima*.

Odgovori na pitanja su: *ima-nema – ako nema gdje je najbliže*. Time smo očuvali mogućnost interpretacije *mreže* naselja, tj. *opremljenosti* i *dostupnosti*. Opremljenost i dostupnost tumačili smo pod uvjetom, prije spominjane podjele na glavni grad, makroregionalna središta, županijska središta i ostale gradove. Tako se može vidjeti kvalitetu opremljenosti naselja i mogućnost dostupnosti u središtima višega i nižeg reda. Moguć je i međusoban odnos na obrnut način, tj. većih naspram manjih.

U uzorku 154 naselja u 20 županija, uz glavni grad – *Zagreb* (i makroregionalni centar), ušla su tri makroregionalna središta (Split, Rijeka i Osijek), 16 ostalih županijskih (Krapina, Sisak, Karlovac, Varaždin, Koprivnica, Bjelovar, Gospić, Virovitica, Požega, Slavonski Brod, Zadar, Šibenik, Vukovar, Pazin, Dubrovnik i Čakovec), te 27 drugih gradskih naselja.

Zagreb je (zajedno sa Sesvetama) prema popisu 2001. imao 736.638 stanovnika (322.300 godine 1948.), a sedam je gradskih naselja Zagrebačke županije (Dugo Selo, Jastrebarsko, Samobor, Sveti Ivan Zelina, Velika Gorica i Zaprešić) imalo 83.095 stanovnika (14.515 – 1948. godine). Indeks povećanja broja stanovnika u Zagrebu od 1948.-2001. je 228,6 a u sedam gradova Županije 572,5 – dakle više nego dvostruko. Split je imao 175.140 stanovnika (1948. – 68.780), Rijeka 145.441 stanovnika (1948. – 53.322), a Osijek 90.411 (1948. – 49.810). Iako makroregionalno središte, Osijek nije premašio 100.000 stanovnika.

Posljednjih desetljeća zabilježeno je smanjenje rasta samih gradova a rast njihove okolice.

Elementi opremljenosti u četiri tipa gradova (i dva tipa sela) bodovani su pojedinačno. Bodovanje je, kao uvijek, arbitrarno ali i jasno! U rasponu od metropole do zaseoka uvažili smo nejednako značenje opreme za pojedini tip naselja i sveli je na neku zajedničku mjeru. Ono što je gradu pretpostavka i elementarna oprema (npr. kanalizacija ili ceste, stanice javnog prometa, ili škole!), selu može značiti višu kvalitetu življenja. Tako su pojedini elementi dobili brojčane vrijednosti, a njihov zbroj, tj. raspon, ocjene od najnižih do najviših. Što je viša razina ustanove, veći je broj bodova. Iako je ovo konstrukcija, ona vrlo plastično odražava stvarno stanje u prostoru. Svakoj skupini *opremljenosti* dali smo određene bodove i tako stvorili *indekse opremljenosti*. Izostavili smo *upravu i samoupravu* jer su administrativno zadane, te ih naselja imaju ili nemaju, sukladno logici hijerarhije. Slično vrijedi za *pravosuđe*.

Financijske i slične službe bodovane su tako da naposljetku daju: 0 bodova = *nikakva opremljenost*, 1-8 bodova = *loša opremljenost*, 9-16 bodova = *srednja opremljenost*, 17-24 = *odlična opremljenost*, raspon 0-24 boda.

Zdravstvene ustanove s rasponom 0-55 bodova, imaju ovaj raspored: 0 = *nikakva opremljenost*, 1-6 = *loša opremljenost*, 7-15 = *srednja*, 16-35 = *vrlo dobra*, te 36-55 bodova = *odlična opremljenost*.

Socijalna skrb ima raspon 0-51 boda; 0 = nikakva opremljenost, 1-10 = loša, 11-20 = dobra, 21-35 = vrlo dobra, te 36-51 = odlična opremljenost.

Obrazovanje, vrlo bogato elementima, ima raspon 0-111. Dakle: 0 = nikakva opremljenost, 1-8 = loša, 9-26 = dobra, 27-56 = vrlo dobra, te 57-111 = odlična opremljenost.

Kultura također ima širok raspon 0-117 bodova (od amaterskih kazališta do filharmonije): 0 = nikakva opremljenost, 1-12 = loša, 13-38 = srednja, 39-71 = vrlo dobra, 72-117 = odlična opremljenost.

Sport uz elementarnu zabavu je najbolje pokriveno područje. Amaterske ustanove imaju niže a profesionalne više bodove. Raspon je 0-56 bodova za nikakvo, loše, srednje, vrlo dobro i odlično stanje.

Zabava u rasponu od 0-18 bodova pokriva malen broj elemenata ali ne i njihovu malobrojnost. Pri tome mislimo na kafiće i diskače/noćne klubove. Nažalost nismo uspjeli dobiti njihov broj u svim naseljima ali se razumijeva da su veoma brojni. Raspored je sljedeći: 0 = nikakva opremljenost, 1-8 = dobra/srednja, 9-18 bodova = odlična. Tako će se dogoditi da grad sa 100 kafića dobije jednak broj bodova kao onaj s jednim (jer je odgovor *ima - nema*). Drugi elementi zabave otpali su kao nepostojeći.

Trgovina, obrt, industrija obuhvaćaju velik broj elemenata a ne mogu nam pokazati i njihovu brojnost. Raspon bodova je 0-94, s pretpostavkom da veća naselja imaju više i raznolikije a manja manje elemenata i skromniji izbor.⁹ Objašnjenje tih razlika bit će na »drugoj strani novčića«, u daljnjem tekstu. U rasponu 0-94 boda, nikakvu opremljenost označuje 0, lošu 1-12 bodova, srednju 13-33, vrlo dobru 34-69 bodova, te odličnu 70-94 boda.

Komunalnu opremljenost, iako naizgled najjednostavniju, trebalo je upokoriti ogromnim rasponom od glavnoga grada do sela gdje ima sasvim drukčiju konotaciju. Na jednoj strani, velika naselja moraju imati gradsku, tj. javnu komunalnu opremu, a na drugoj u malim je mjestima dostatno imati vlastiti hidrofor, čak i dovoz vode, septičku jamu i sl. Komunalni indeks obuhvaća raspon 0-69 bodova, vrjednovan s 0 = nikakva, 1-19 = loša, 20-37 = srednja, 38-56 = vrlo dobra, 57-69 = odlična opremljenost.

Promet je posebna priča i teže ga je bodovati. U sljedećem članku valorizirat će se individualnu razinu života gdje posjedovanje automobila ili brodice razlikuje osoban i javni standard. Itd. Ovdje smo se više oslonili na javni promet bilo kojeg tipa što omogućuje funkcioniranje mreže naselja kad nešto nedostaje u mjestu stanovanja. No to je prva razina. Druga vrijedi za gradnju hrvatskih cesta, kada se neka mjesta uključuje u glavne prometnice a druga, zaobilaskom isključuje. Vrjednovanje daje raspon 0-65 bodova: 0 = nikakva, 1-13 = loša, 14-33 = srednja, 34-50 = vrlo dobra, te 51 i više = odlična opremljenost.

Tome treba dodati udaljenost ili postojanje priključaka na postojeće/planirane glavne prometnice. Pošto su to bili otvoreni odgovori od 1-100 i više kilometara udaljenosti, bodovali smo ih od 0-65 bodova. Jasno, što su naselja manje opremljena, povezanost je važnija. Od 0-10 km, -20 km, -30 km, -40 km, -50 km, -100 i više km valorizacija je različita, s tim da veća blizina donosi više bodova.

Nevladine organizacije također je teško bodovati. No, zato što su važnije za mjesta gdje su bile potrebnije, teško je usporediti rang naselja i vrstu NGO. Bodovanje se svelo na valorizaciju: ima = 3, nema = 0. Zbog cijele knjige popisa NGO (npr. u Zagrebu) do pojedinačnih NGO u nekim naseljima, te krivog svrstavanja u njihov popis nekih institucija lokalne administracije što nisu NGO, morali smo odustati od egzaktne interpretacije.

⁹ Ustanovimo razliku između brojnih *supermarketa* i *shopping-centara*. Prvi imaju veliku ponudu svega i svačega, ali čine cjelinu jednog vlasnika, jednu »kasu«. Drugi su zbroj različitih malih trgovina pod jednim krovom, a da nemaju nikakve međusobne veze. To je razlika između Metroa, Getroa, Mercatonea, Bille itd. i Importanea npr.

Prostorni planovi – bodovanje se također svelo, s obzirom na rang planova u upitniku, na 0-40. Logično je da sela ili manja mjesta ne mogu imati planove najvišeg ranga, te da neka manja naselja pripadaju planovima većih naselja, a nemaju svoje planove. Svaki plan dobio je jednak rang, s obzirom na različitost tipa naselja, tj. ako manje naselje ima plan nižega ranga, on mu je značajan kao i GUP Zagrebu.

Mada je bodovanje arbitrarno ili, blaže, proizlazi iz iskustva, ono dobro oslikava stanje naselja u njihovoj mreži. Ta slika opremljenosti, pak, dobiva »boju« dostupnošću u slučaju nedostatka.

2.2.2. Opremljenost naselja

Dobiveni *indeksi* opremljenosti temeljem vrjednovanja pojedinih elemenata i zbroja bodova daju sljedeći raspon: nikakva, loša, dobra/srednja, vrlo dobra i odlična opremljenost. Brojevi u tablicama 1. do 4. pokazuju broj naselja svrstanih u konkretan stupanj opremljenosti.

Tablica 1.
Indeks opremljenosti Zagreba

Elementi opremljenosti	Odlična	Vrlo dobra	Dobra	Loša	Nikakva
1. Financijske i druge službe (0-24)	1				
2. Zdravstvene ustanove (0-55)	1				
3. Socijalna skrb (0-51)	1				
4. Obrazovanje (0-111)	1				
5. Kultura (0-117)	1				
6. Sport (0-56)	1				
7. Zabava (0-18)	1				
8. Trgovina, obrt, industrija (0-94)	1				
9. Komunalna oprema (0-69)	1				
10. Promet (0-65)	1				
11. NGO (0-3)	1				
12. Planovi (0-40)	1				

Naselje Zagreb odlično je opremljeno svim elementima komunalne i društvene opremljenosti obuhvaćenim upitnikom za naselja. O tipu te opremljenosti i o »drugoj strani novčića« bit će poslije više riječi. S jedne strane, koliko se koristi ukupnu ponudu, a s druge, tko sve izvan Zagreba dolazi zadovoljiti potrebe. Dakle Zagreb može biti *nezanimljiv* vlastitim stanovnicima a *potreban* stanovnicima iz cijele Hrvatske.

Tablica 2.
Indeksi opremljenosti makroregionalnih središta (Split, Rijeka, Osijek)

Elementi opremljenosti	Odlična	Vrlo dobra	Dobra	Loša	Nikakva
1. Financijske i druge službe (0-24)	-	-	3	-	-
2. Zdravstvene ustanove (0-55)	3	-	-	-	-
3. Socijalna skrb (0-51)	3	-	-	-	-
4. Obrazovne ustanove (0-111)	3	-	-	-	-
5. Kultura (0-117)	3	-	-	-	-
6. Sport (0-56)	3	-	-	-	-
7. Zabava (0-18)	2	1	-	-	-
8. Trgovina, obrt, industrija (0-94)	2	1	-	-	-
9. Komunalna oprema (0-69)	3	-	-	-	-
10. Promet (0-65)	3	-	-	-	-
11. NGO (0-3)	3	-	-	-	-
12. Planovi (0-40)	3	-	-	-	-

Makroregionalni su centri, također, odlično opremljeni, tek malo lošije elementima financijskih služba, zabave, trgovine, obrta i industrije. Premda je sve veoma dobro, već se nazire hijerarhija urbanih središta. Samo jedan stupanj niže od glavnoga grada pokazuje malo odstupanja naniže.

Tablica 3.
Indeksi opremljenosti 16 županijskih središta

Elementi opremljenosti	Odlična	Vrlo dobra	Dobra	Loša	Nikakva
1. Financijske i druge službe (0-24)	-	-	16	-	-
2. Zdravstvene ustanove (0-55)	15	1	-	-	-
3. Socijalna skrb (0-51)	4	4	6	2	-
4. Obrazovne ustanove (0-111)	6	9	1	-	-
5. Kultura (0-117)	5	9	2	-	-
6. Sport (0-56)	7	8	1	-	-
7. Zabava (0-18)	2	7	5	2	-
8. Trgovina, obrt, industrija (0-94)	12	4	-	-	-
9. Komunalna oprema (0-69)	15	1	-	-	-
10. Promet (0-65)	5	9	2	-	-
11. NGO (0-3)	14	-	-	-	2
12. Planovi (0-40)	10	4	1	1	-

Županijska su središta slabije opremljena od glavnoga grada i makroregionalnih središta, i to u elementima financijskih i drugih služba, socijalnoj skrbi i zabavi. Ipak prevladava odlična i vrlo dobra, ali i dobra opremljenost u ostalim elementima. Piramida se i dalje uspostavlja zakonito, iako, nažalost, ne znamo dostatnost broja određenih tipova opremljenosti niti u odnosu na stanovnike, niti u odnosu na »goste« (1 ili 5 hotela, svakako, je velika razlika).

Tablica 4.
Indeksi opremljenosti 27 ostalih gradova

Elementi opremljenosti	Odlična	Vrlo dobra	Dobra	Loša	Nikakva
1. Financijske i druge službe (0-24)	-	27	-	-	-
2. Zdravstvene ustanove (0-55)	5	20	2	-	-
3. Socijalna skrb (0-51)	-	4	12	11	-
4. Obrazovne ustanove (0-111)	2	7	15	3	-
5. Kultura (0-117)	-	9	18	-	-
6. Sport (0-56)	2	16	7	2	-
7. Zabava (0-18)	1	3	14	8	1
8. Trgovina, obrt, industrija (0-94)	11	15	1	-	-
9. Komunalna opremljenost (0-69)	17	9	1	-	-
10. Promet (0-65)	3	12	10	2	-
11. NGO (0-3)	21	-	-	-	6
12. Planovi (0-40)	8	12	4	1	2

Ostali su gradovi lošije opremljeni od velikih, većih i srednjih ali se njihovu opremljenost može smatrati čak vrlo dobrom: u rasponu od odlične do dobre. Više ih je od većih gradova dobro/srednje opremljeno, ali se pojavljuju i u kategoriji loše opremljenosti kakve gotovo nema u većim gradovima. Ponovo se potvrđuje piramidalna struktura gradova. Naravno, »ima – nema« ne govori ništa o količini, kvaliteti i dovoljnosti navedenih elemenata za tipove naselja i za okolicu što o njima ovisi. Hijerarhija kvalitete i količine opremljenosti, iskazana ovim podacima, upućuje na potrebu da vidimo kamo se naselja koja nisu najbolje opremljena može usmjeriti. Tu, zapravo i počinje priča o mreži naselja.

Na osnovi tako šturih podataka o opremljenosti gradova elementima što zadovoljavaju različite ljudske potrebe, o čemu druge discipline nisu odveć raspravljale, može se ustanoviti *hijerarhijsku/piramidalnu* mrežu naselja. Tu je hipotezu potvrdilo naše istraživanje. Hijerarhijsku se mrežu gradova može popraviti dostupnošću, ali i različitom raspodjelom funkcija.

Postoje mali gradovi i naselja s izvrsnošću pojedinih funkcija u obrazovanju (sveučilišni gradovi), kulturi i umjetnosti, turistički gradovi, gradići s povijesnom

važnošću. I u Hrvatskoj ima takvih gradova i gradića (od Dubrovnika do Motovuna), ali su njihove uloge privremene, povezane s nekom sezonom ili događajem, te je nažalost njihova uloga manja od moguće.

2.2.3. Dostupnost/ovisnost

Hipoteza ili teza da manja naselja u blizini većih centara prolaze bolje zbog same blizine (npr. M. Vresk), a da se s udaljenošću ta kvaliteta smanjuje ne stoji u potpunosti. Mnoga mala naselja razvijaju se na temelju izvjesne ekonomske, prirodne, kulturne ili slične prednosti, a mnoga, unatoč najbližem položaju velikim središtima, stagniraju. Kadšto upravo zbog takva položaja! Nerazvijenim/nerazvojenim »džepovima« u mreži naselja ona mogu postati zbog prometne zaobilaznice, ukidanja neke tvornice, nekoga megastora, određena ekološkog razloga, nedostatka škole, inertnosti lokalnih aktera itd. To poglavito vrijedi za sela, ali se može odnositi i na gradove. Povijest najbolje govori zašto su neki gradovi rasli i razvijali se pa potom pali u sjenu drugih. No to nije tema ovoga teksta.

Pretpostavili smo, a podaci potvrdili, kako *glavni grad* i *makroregionalna središta* imaju odličnu opremljenost u cjelini te kako u tome *ne ovise* o središtima nižeg reda, premda ih mogu koristiti na razne načine, tj. dostupnost im je osigurana. Dostupnost, tj. ovisnost zbog elementarnih i razvijenih potreba (od bolnice do kazališta), odnosi se uglavnom na naselja, odnosno gradove »nižeg« ranga, županijska središta i ostale gradove. Makroregionalnim centrima nedostaju neki elementi poput javnih prenočišta, javnih kuhinja i sl., što zorno govori o skromnosti socijalne skrbi u najvećim gradovima Hrvatske.

Tablica 5.

Opremljenost i ovisnost stanovništva županijskih (16 naselja) o drugim središtima – gradovima

Elementi opremljenosti	Opremljenost		Dostupnost: nema, a najbliži/e/ je u			
	Ima	Nema	Zagreb	Makroregionalni centri	Drugi županijski centri	Ostali gradovi / ostali centri
<i>Pravosude</i>						
Državna odvjetništva	15	1	-	-	1	-
Odvjetnici	16	-	-	-	-	-
Javni bilježnici	16	-	-	-	-	-
Zatvori	9	7	-	1	4	2
<i>Financijske i druge službe</i>						
Osiguravajuća društva	16	-	-	-	-	-
Banke (ekspoziture)	16	-	-	-	-	-
Pošte (ekspoziture)	16	-	-	-	-	-
<i>Zdravstvene ustanove</i>						
Ambulantne	16	-	-	-	-	-

D. Seferagić: Piramidalna mreža gradava

Elementi opremljenosti	Opremljenost		Dostupnost: nema, a najbliži/e/ je u			
	Ima	Nema	Zagreb	Makroregionalni centri	Drugi županijski centri	Ostali gradovi / ostali centri
Liječničke ordinacije	16	-	-	-	-	-
Domovi zdravlja	16	-	-	-	-	-
Bolnice	15	-	-	-	-	1
Hitna pomoć	16	-	-	-	-	-
Rodilište	15	1	-	-	1	-
Stomatološke poliklinike	5	11	7	4	-	-
Stomatološke ordinacije	16	-	-	-	-	-
Ljekarne	16	-	-	-	-	-
Veterinarske stanice	16	-	-	-	-	-
SOS-telefon	7	9	3+1	4	1	-
<i>Socijalna skrb</i>						
Centar socijalne skrbi	14	2	1	1	-	-
Jaslice/vrtići	16	-	-	-	-	-
Učenički domovi	11	5	1	2	1	1
Studentski domovi	5	11	4	4	3	-
Starački domovi	15	1	-	-	1	-
Domovi za napuštenu djecu	6	10	3	3	2	1(+1)
Sklonište za žene	6	10	5(+1)	2	2	-
Pučka kuhinja	11	5	2(+1)	1	1	-
Prenočište	5	11	7(+1)	2	1	-
<i>Obrazovanje</i>						
Osnovna škola	16	-	-	-	-	-
Škola za djecu s posebnim potrebama	12	4	1	2	-	1
Niže umjetničke škole	14	2	-	1	-	1
Škole stranih jezika	12	4	2	1	1	-
Zanatske, industrijske škole	14	2	-	1	1	-
Srednje umjetničke škole	9	7	2	2	2	1
Gimnazije	16	-	-	-	-	-
Ostale srednje škole	15	1	1	-	-	-
Više škole	11	5	2	-	2+1	-
Fakulteti, visoke škole	10	6	2	-	3	1
Umjetničke akademije	16	-	12	4	-	-
Veleučilišta	6	10	6	2	1	1
Sveučilišta	2	14	8	3	2	1

Elementi opremljenosti	Opremljenost		Dostupnost: nema, a najbliži/e/ je u			
	Ima	Nema	Zagreb	Makroregionalni centri	Drugi županijski centri	Ostali gradovi / ostali centri
Znanstveni instituti, zavodi, centri	5	11	6	4	1	-
<i>Kultura</i>						
Amaterska kazališta	11	5	-	2	1	2
Profesionalna kazališta	6	10	5	1	3	1
Folk-skupine	11	5	1	1	2	1
KUD-ovi	15	1	-	1	-	-
Kino	16	-	-	-	-	-
Amaterski orkestri	16	-	-	-	-	-
Profesionalni orkestri	3	13	7	5	1	-
Filharmonija	1	15	13	1	1	-
Muzeji	16	-	-	-	-	-
Arhivi	14	2	-	-	1	1
Galerije	14	2	1	-	-	1
Knjižnice	16	-	-	-	-	-
Antikvarijati	6	10	4	4	2	-
Novinske kuće	13	3	2	-	1	-
Nakladničke kuće	10	6	3	1	1	1
Radio-postaja	16	-	-	-	-	-
TV-postaja	11	5	1	2	1	1
Botanički vrt	1	15	13	1	1	-
ZOO	1	15	10(+1)	2	-	2
<i>Sport</i>						
Amaterska sportska društva	13	3	1	1	1	-
Amaterski sportski klubovi	16	-	-	-	-	-
Profesionalna sportska društva	6	10	8	1	-	1
Profesionalni sportski klubovi	8	8	4	2	1	1
Stadion	16	-	-	-	-	-
Otvoren bazen	12	4	1	1	1	1
Zatvoren bazen	9	7	2	3	1	1
Sportske dvorane	16	-	-	-	-	-
Sportsko-rekreacijski centar	14	2	1	1	-	-
Sportski tereni	16	-	-	-	-	-
Sportske manifestacije	14	2	1	1	-	-

D. Seferagić: Piramidalna mreža gradova

Elementi opremljenosti	Opremljenost		Dostupnost: nema, a najbliži/e/ je u			
	Ima	Nema	Zagreb	Makroregionalni centri	Drugi županijski centri	Ostali gradovi / ostali centri
<i>Zabava</i>						
Kavane, kafići	16	-	-	-	-	-
Disco/noćni klubovi	12	4	1	2	-	1
Plesnjaci za odrasle	5	11	5	3	1	2
Alternativni klubovi	8	8	4	3	1	-
Omladinski klubovi	8	8	4	3	1	-
<i>Trgovina, obrt, industrija</i>						
Supermarket	16	-	-	-	-	-
Shopping-centar	8	8	4	2	2	-
Tržnice	16	-	-	-	-	-
Specijalizirane prodavaonice	16	-	-	-	-	-
Videoteke	16	-	-	-	-	-
RG mješovitom robom	16	-	-	-	-	-
Obrtničke usluge, popravak kućanskih aparata	16	-	-	-	-	-
Automehaničarske i slične usluge	16	-	-	-	-	-
Frizerski saloni	16	-	-	-	-	-
Druge obrtničke usluge	16	-	-	-	-	-
Hoteli/moteli	16	-	-	-	-	-
Tvornice, privredne organizacije	16	-	-	-	-	-
Poslovne zone	14	2	1	1	-	-
<i>Promet</i>						
Aerodrom	5	11	5	2	3	1
Medumjesni promet	16	-	-	-	-	-
Gradski promet, taksi	16	-	-	-	-	-
Autobusni kolodvor	16	-	-	-	-	-
Brodski promet (luka)	?	?	-	-	-	1
Udaljenost od autoceste	11	5	2	3	-	-

U županijskim središtima stanje je bolje od očekivana: tek ponekom gradu ponešto nedostaje (vidjeti tablice 3. i 5.). Za ono što im nedostaje najbliži su im Zagreb ili makroregionalni centri.

Najslabije stoje sa stomatološkim poliklinikama (11 od 16 ih nema), sa studentskim domovima (11 od 16 ih nema – nemaju ni fakultete), fakultetima (14 ih

nema), veleučilištima (10 ih nema) itd. Sve što županijskim središtima od opreme nedostaje, njihovi građani uglavnom mogu zadovoljavati u najbližim makroregionalnim centrima, glavnom gradu a ne puno rjeđe u ostalim županijskim središtima, katkada čak i u ostalim gradovima, dakle manjim centrima. To ukazuje da mreža naselja postoji, a kako funkcionira, tj. idu li građani ili ne idu u veća naselja ne može se ovim dijelom istraživanja saznati. Ali se može ustanoviti je li dostupnost moguća, bez obzira koristi li se ili ne. Već je rečeno da ni građani Zagreba ne koriste sve elemente opremljenosti grada, što ćemo ispitati temeljem podataka prikupljenih upitnikom za pojedince.

Tablica 6.

Opremljenost i ovisnost stanovništva ostalih gradova (27 naselja) o drugim središtima – gradovima

Elementi opremljenosti	Opremljenost		Dostupnost: nema, a najbliži/e/ je u			
	Ima	Nema	Zagreb	Makroregionalni centri	Drugi županijski centri	Ostali gradovi / ostali centri
<i>Pravosude</i>						
Državna odvjetništva	19	8	-	5	2	1
Odvjetnici	25	2	-	2	-	-
Javni bilježnici	26	1	-	1	-	-
Zatvori	1	26	6	10	8	2
<i>Financijske i druge službe</i>						
Osiguravajuća društva	27	-	-	-	-	-
Banke (ekspoziture)	27	-	-	-	-	-
Pošte (ekspoziture)	27	-	-	-	-	-
<i>Zdravstvene ustanove</i>						
<i>Ambulantne</i>	24	3	1	-	1	1
Liječničke ordinacije	26	1	-	-	1	-
Domovi zdravlja	24	3	-	1	2	-
Bolnice	5	22	6	8	6	1+1
Hitna pomoć	25	2	-	2	-	-
Rodilište	6	21	6	6	7	1
Stomatološke poliklinike	-	27	10	12	4	1
Stomatološke ordinacije	27	-	-	-	-	-
Ljekarne	27	-	-	-	-	-
Veterinarske stanice	25	-	-	2	-	-
SOS-telefon	6	21	8	9	4	-
<i>Socijalna skrb</i>						
Centri socijalne skrbi	23	4	1	2	1	-
Jaslice / vrtići	27	-	-	-	-	-

D. Seferagić: Piramidalna mreža gradava

Elementi opremljenosti	Opremljenost		Dostupnost: nema, a najbliži/e/ je u			
	Ima	Nema	Zagreb	Makroregionalni centri	Drugi županijski centri	Ostali gradovi / ostali centri
Učenički domovi	5	22	6	6	10	-
Studentski domovi	2	25	9	11	5	-
Starački domovi	14	13	4	3	6	-
Domovi za napuštenu djecu	8	19	6	8	5	-
Sklonište za žene	4	23	10	10	3	-
Pučka kuhinja	8	19	5	9	5	-
Prenocište	25	2	10	10	4	1
<i>Obrazovanje</i>						
Osnovne škole	27	-	-	-	-	-
Škole za djecu s posebnim potrebama	5	22	5	8	9	-
Niže umjetničke škole	8	19	3	7	8	1
Škole stranih jezika	10	17	6	6	4	1
Zanatske, industrijske škole	18	9	4	4	1	-
Srednje umjetničke škole	6	21	5(+1)	9	6(+1)	-
Gimnazije	23	4	3	1	4	-
Ostale srednje škole	21	6	-	4	1	1
Više škole	3	24	6+1	10	7+1	-
Fakulteti, visoke škole	5	22	7+1	9	5(+1)	1
Umjetničke akademije	1	26	15	10	1	15
Veleučilišta	5	22	6(+1)	9	6(+1)	6(+1)
Sveučilišta	3	24	10	11	3	10
Znanstveni instituti, zavodi i centri	5	22	9(+1)	9	3(+1)	9(+1)
<i>Kultura</i>						
Amaterska kazališta	11	16	2	8	5	1
Profesionalna kazališta	3	24	8	8	8	-
Folk-grupe	18	9	2	3	2	2
KUD-ovi	24	3	2	1	-	-
Kino	21	6	2	4	-	-
Amaterski orkestri	20	7	1	4	2	-
Profesionalni orkestri	1	26	13	9	4	-
Filharmonija	2 (?)	25	22	2	1	-
Muzeji	18	9	1	3	5	-
Arhivi	4	23	4	8	11	-

Elementi opremljenosti	Opremljenost		Dostupnost: nema, a najbliži/e/ je u			
	Ima	Nema	Zagreb	Makroregionalni centri	Drugi županijski centri	Ostali gradovi / ostali centri
Galerije	18	9	1	5	3	-
Knjižnice	4	23	4	8	11	-
Antikvarijati	4	23	10	8	5	-
Novinske kuće	5	22	4	7	10	1
Nakladničke kuće	9	18	-	8	7	1
Radio-postaja	24	3	-	2	-	1
TV-postaja	3	24	6	8	9(+1)	(+1)
Botanički vrt	1	26	22	4	-	-
ZOO	27	-	16	8	-	3
<i>Sport</i>						
Amaterska sportska društva	24	3	1	1	1	-
Amaterski sportski klubovi	24	3	-	3	-	-
Profesionalna sportska društva	4	23	16	4	3	-
Profesionalni sportski klubovi	6	21	7	10	4	-
Stadion	22	5	4	1	-	-
Otvoren bazen	10	17	4	6	7	-
Zatvoren bazen	5	22	8	8	6	-
Sportske dvorane	24	3	2	1	-	-
Sportsko-rekreacijski centar	16	11	1	5	5	-
aautoSportski tereni	26	1	-	1	-	-
Sportske manifestacije	22	5	-	2	3	-
<i>Zabava</i>						
Kavane, kafići	27	-	-	-	-	-
Disco/noćni klubovi	17	10	1	5	2	2
Plesnjaci za odrasle	5 ?	22	11 + 1	6	2	2
Alternativni klubovi	3	24	10 (+1)	6	5	2
Omladinski klubovi	6	21	9 (+1)	8	3	-
<i>Trgovina, obrt, industrija</i>						
Supemarket	19	8	1	3	4	-
Shopping-centar	10	17	4	6	6	1
Tržnice	27	-	-	-	-	-
Specijalizirane prodavaonice	26	1	-	1	-	-
Videoteke	26	1	-	1	-	-
RG mješovitom robom	27	-	-	-	-	-

D. Seferagić: Piramidalna mreža gradava

Elementi opremljenosti	Opremljenost		Dostupnost: nema, a najbliži/c/ je u			
	Ima	Nema	Zagreb	Makroregionalni centri	Drugi županijski centri	Ostali gradovi / ostali centri
Obrtničke usluge, popravak kućanskih aparata	25	2	1	-	-	1
Automehaničarske i slične usluge	26	1	-	1	-	-
Frizerski saloni	27	-	-	-	-	-
Druge obrtničke usluge	26	1	-	1	-	-
Hoteli/moteli	19	8	2	3	2	1
Tvornice, privredne organizacije	24	3	-	2	1	-
Poslovne zone	19	8	1	3	4	-
<i>Promet</i>						
Aerodrom	6	21	8	7	4	2
Međumjesni promet	27	-	-	-	-	-
Gradski promet, taksi	9	-	-	-	-	-
Autobusni kolodvor	21	6	-	3	1	1+1
Željeznički kolodvor	23	4	1	3	-	-
Brodski promet (juka)	19	8	-	...	...	...
Udaljenost od autoceste (priključak)	14	13	-	9	4	-

Na kraju analize dostupnosti ostaju nam *ostali gradovi* – 27 u uzorku.

Ostali su gradovi najmanji, najslabije opremljeni i definitivno *ovise* o većima, a seoska okolica o njima. Naravno, nitko razborit ne može ni pomisliti kako bi ostali gradovi ili sela što im gravitiraju bili *nužno* i *neizbježno* vezani tim »krugom« veličina i opremljenosti. Tko god u selu nešto treba ne mora ići u prvo naselje, nego i u veće i bolje opremljene gradove u okruženju. No bitno je ustanoviti *moгуćnost dostupnosti*. Tablica »najbližeg« središta za ostale gradove pokazuje očekivanu veliku šarolikost, kako u opremljenosti, tako i u dostupnosti. Ostalim gradovima nedostaje elitnih i ustanova višeg reda (primjerice, bolnice, rodilišta, više obrazovne ustanove – od viših škola do sveučilišta, kulturne ustanove – od muzeja do TV-postaja, sportska profesionalna društva i bazeni, sportsko-rekreacijski centri itd.

Za analizu mreže naselja važno je *prometno stanje*: svi izabrani gradovi imaju međumjesni promet, većina ih ima taksi službu (21) i autobusni kolodvor (23) te brodski promet (19) u mjestima gdje je to moguće, dakle mogućnost uporabe javnog prometa. Od 27 naselja 14 (polovica) ima, a 13 mjesta nema priključak na autocestu. Ili stanovnici putuju javnim prometom lokalnim putovima, ili ne mogu iz svoga grada ući autom na najvažniju prometnicu, čime su posve *marginalizirani*.

rani ili odrezani od brzih tokova namijenjenih »onim drugima«. Logično je što su njima *brze i dostupne* veze važnije nego onima koji mogu potrebe zadovoljiti u mjestu stanovanja. Ovdje *hijerarhija* dobiva atribut nejednakosti, pa i diskriminacije. Pomislimo li samo na selo, *piramida* se uistinu ozbiljno *zaštiljila*, u pogledu dostupnosti ili ovisnosti. Brze prometnice kakve »ne dotiču« mala mjesta posebna su tema.

U svim je ostalim gradovima stupanj ovisnosti visok, tj. to viši što su elementi više vrjednovani, elitniji, malobrojniji. To je očekivan, ali ne i dobrodošao podatak. Što su elementi opreme »nižeg« reda (jeftina zabava, prodavaonice robe široke potrošnje, ambulante, banke) tj. ono što svaki grad mora imati da bi bio grad, to ih ima više. Za sve ostalo gradići su upućeni na veće. No, djeluje li mreža naselja, to se može smatrati »normalnim« stanjem. Javni promet kao bitan element mreže naselja postoji u svim gradovima (gradićima), ali ne i izravna veza najbržim prometnicama – »elitna« je povezanost polovična. Time zaključujemo analizu opremljenosti i dostupnosti što potvrđuje pretpostavku o hijerarhijskoj mreži gradova/naselja, ali i o još složenijoj dostupnosti, tj. ovisnosti slabijih o jačima! To se najviše odnosi na stanovnike sela!¹⁰

3. Analiza nekih tranzicijskih promjena u metropoli i trima makroregionalnim središtima

Pregledom izvornih upitnika za Zagreb, Split, Rijeku i Osijek, najveće gradove Hrvatske, moguće je raščlaniti neke tranzicijske promjene. Analiza pokazuje deregulaciju, privatizaciju u nekim područjima, a jačanje uloge države u drugima. Pokušajmo istaknuti bitne elemente.

3.1. Zagreb

Zagreb je »metropola pod staklenim zvonom« s najviše ustanova svih vrsta, što odgovara njegovoj veličini, značenju i mjestu u mreži velikih gradova Hrvatske. To govori i o njegovu vršnome piramidalnom položaju, što je dijelom naslijeden, a drugim posljedica politike centralizacije, tj. težnje da metropola bude reprezentativna, a potvrđuje i razmahalost »divljeg liberalizma« koji se »očno« ili »bezočno« širi cijelom zemljom, pa i u samoj metropoli gdje »stanuju« središnje institucije planiranja, kontrole i regulacije, koje bi, da hoće, mogle bolje i lakše kontrolirati bespravne ili lažne pravne procese. Evo nekoliko primjera iskazanih brojkama što govore sami za sebe. Tako u Zagrebu u zdravstvu ima ukupno 445 liječničkih ordinacija – sve privatne, 658 stomatoloških ordinacija (polovica državnih, polovica privatnih), 211 ljekarna (33 državne, 178 privatnih), 25 veterinarskih stanica (jed-

¹⁰ Nažalost jedno staro istraživanje mreže naselja u IDIS-u iz osamdesetih godina nije komparabilno.

na državna, 24 privatne). U *socijalnoj skrbi* ima centraliziran centar socijalne skrbi državnog tipa s 11 područnih ureda, 206 jaslica i vrtića (180 državnih, 9 privatnih i 17 crkvenih), 20 domova za napuštenu djecu (14 državnih, 6 crkvenih), tri pučke kuhinje (dvije državne, jedna crkvena) te jedno prenočište u državnoj organizaciji. O staračkim domovima, ali znano sve više privatnih, nema točnih podataka. U oba elementa – zdravstvenoj i socijalnoj skrbi kristalno je jasno što je lukrativno, tj. privatizirano, a o čemu država i crkva kao u »rezidui« ipak moraju srbiti same.

Zagreb sigurno ima vrhunsku *obrazovnu opremljenost* za hrvatske prilike. Od svih ustanova, osnovnih škola do sveučilišta, najviše se privatizira veleučilišta, različite zavode i centre, osnovne škole, škole raznih usmjerenja (strani jezici, balet, gimnastika, glazbene škole, škole jahanja i sl.), opet sve ono što dobrostojeći roditelji mogu platiti za ekskluzivno obrazovanje vlastite djece.

U *kulturi* privatizacija zahvaća galerije, antikvarijate, novinske (28 od 30) i nakladničke kuće (109 od 113), radio-postaje (8 od 12, a dvije crkvene), TV-postaje i kina, dok muzeji (22 državna, 2 crkvena), knjižnice (235 državnih, 3 crkvene), vrtovi i zoološki vrtovi ostaju državni.

Sport u Zagrebu, kao i drugdje, čini se ima prioritetnu ulogu. Tako metropola ima 617 društava, klubova i (nerazdijeljeno na profesionalne i amaterske, zbog mikrije i poreza) tri stadiona, 20 sportskih dvorana, 24 rekreacijska centra, 64 sportska terena, 36 sportskih manifestacija itd. Znakovito je da grad Zagreb mnogo ulaže u vrhunski sport i reprezentativne objekte (skijalište, stadion, jahaće staze, bazene), dok o »svekolikom pučanstvu« odveć ne brine. Jarun, možda Bunde i što još? Razne dvorane za »mučenje pretilih osoba« uglavnom su privatne. Čak ni biciklisti, najčešće nemaju svoje staze nego se agresivno voze među pješacima ionako stiješnjenima na pločnicima što su ih zaposjeli automobili. A sjećate li se Iljfa i Petrova: »Pješake treba voljeti«. *Ovdje je na djelu reprezentativnost metropole, a ne njezin smisao da služi svima svojim stanovnicima. Tu se najbolje očituje državna politika prema drugim dijelovima Hrvatske.*

U području *zabave* slika je možda najjasnija. Zagreb ima 1.330 privatnih kafića i kavana, 177 disco i noćnih klubova, dok se plesnjake za odrasle, alternativne klubove, omladinske klubove *ne može* naći u statistici grada?! Sudeći po broju kafića i »diskača«, metropola se dobro zabavlja! A populacija je sve starija!

Trgovina, obrt, industrija – Zagreb ima šezdesetak privatnih supermarketa, nekoliko shopping-centara, 22 tržnice, 364 privatne trgovine, 187 privatnih videoteka, 785 privatnih prodavaonica mješovite robe, 894 privatne obrtničke usluge (samo) za kućanske aparate, 736 privatnih automehaničarskih radionica, 1.052 (!) privatna frizerska salona, 34 privat(izirana) hotela, 692 tvornice itd. Tu su i brojni inozemni supermarketi i nekoliko poslovnih zona. Ovaj je sektor, osim sektora zabave, najprivatiziraniji. U prvome redu postoje lanci prodavaonica (Konzum, Diona...) koji su raspoređeni svuda po gradu i dobro posluju. Postoje i lanci brojnih

stranih trgovačkih društava (Getro, Mercatone, Merkator, Metro, Bauhaus, Bau-max itd., koji su zbog veličine i jeftinijeg prostora, smješteni izvan središta grada.

Istodobno grad je »krat praznim prostorima«, gdje su manje tvrtke pokušale uspostaviti business i propale, pa došle nove i propale. Stakla izloga oblijepljena tuđim reklamama ili jezovito zjape, svjedoče o nemoći malih da opstanu uz bok velikima koji bujaju. To je globalna sudbina malih tvrtka, ali i velikih, što Zagreb slikovito očitava u svom prostoru. Ponuda se, istodobno, sužava na tzv. butike odjevnih predmeta, obuće, prodavaonice mješovite robe i namirnica (kao da Zagrepčani samo jedu, jedu na ulicama, u tramvajima, u uredima, jedu, jedu i jedu...). Dok neki Zagrepčani jedu i piju, na ulicama sjede prosjaci; na stotinjak metara u jednoj ulici u središtu grada možete se spotaknuti o barem desetak prosjaka – od onih kojima je to zanimanje (Romi) do invalida, umirovljenika, prognanika itd. I to je slika metropole, a ne samo reprezentativne zgrade i prostori! To je ona druga strana novčića! Kada bismo ovdje pokušali smjestiti Zagreb u širi regionalni kontekst, pokazalo bi se kako neki bivši centri interesa u inozemstvu, kao Trst, Graz, Budimpešta, Nagykanizsa, pa i Slovenija, postaju posve nezanimljivi, jer su svi veliki mega-stori u okolici Zagreba i Hrvatskoj općenito, pa nema potrebe putovati tamo, osim radi najelitnijih osobnih potreba. Usporedo se u graničnim područjima povećava zanimanje za BiH, Srbiju i Crnu Goru, gdje siromašniji dio populacije može jeftinije kupovati. Mreža se, dakle, mijenja. Brojaka, nažalost, nema jer je postrijedi *siva ekonomija*. Kad je već riječ o sivoj ekonomiji, velik dio grada živi od »buvljaka« – što prodavača, što kupaca (Perković, 2002.). »Grad« se negativno odnosi prema buvljacima i sve ih više stišće na sve skućenije i perifernije prostore, ali dakako, ne rješava njihov uzrok, siromaštvo sve većeg broja građana. A zapravo bi im trebao biti zahvalan. Ako se metropola treba čega sramiti, to nisu buvljaci već tvrdokorno postojanje i proizvodnja sirotinje u zemlji. U latinoameričkoj literaturi (M. Castells, V. Bošnjak) vidi se kako sirotinja živi usporedo sa sistemom i uopće se ne oslanja na njega. To je drugi svijet koji se snalazi sam, a pametne mu vlade dopuštaju da to i čini.

Komunalna opremljenost Zagreba odlična je u cjelini! Naravno, postoje enklave bez vode, bez kanalizacije, bez odvoza smeća, bez javne rasvjete, nogostupa, a čak nisu periferne nego u samome središtu grada.¹¹ Slično je i u Dubravi, Trešnjevci, Trnju i drugim dijelovima Zagreba. I mada smo, temeljem podataka, morali Zagreb ocijeniti odlično komunalno opremljenim, kada se u njem živi ili posjeti »one druge« četvrti vidi se i drugu stranu novčića. U *prometu* Zagreb, osim luke, ima sve. Kvaliteta usluga javnog prometa (monopol ZET-a), prometne gužve, nesreće, nekultura vozača osobnih automobila, agresivnost svih vozača (pa i biciklista i romobilista) opovrgava našu davnu želju (Perković, Hodžić, Lay, Seferagić) da se javni promet pretpostavi osobnomu i da bezazleni dvokotači

¹¹ Tako se na Peščenici, koju poznam iz »prve ruke«, svakodnevno čisti moju ulicu, ali druge imaju samo uličnu pumpu i romske naseobine tipa »cigani lete u nebo«. Tik uz neboder u kojem stanuje gradonačelnik grada Zagreba!

»nježno« voze gradom. Promet samo zrcali opće stanje društva i ne treba dodatno tumačenje. Činjenica da je slično ili gore u mnogim dijelovima svijeta može nešto reći o globalnim procesima rasta opće agresivnosti, ali ne i utješiti!

O *nevladinim organizacijama* samo par riječi. Teško ih je nabrojiti jer nestaju i nastaju, ali se odnose na ljudskih prava, europske grupe, ugrožene i antiratne skupine, one za zaštitu prava ratom oštećenih ljudi itd. Njihova pojedinačna moć nije velika. Međutim, kao suprotnost državnim ustanovama, one su nužna novost u razdoblju tranzicije.

Zagreb ima sve potrebne *planove* na svim razinama, premda se GUP donosilo dugo i teško. No, čini se da je *urbanizam na umoru* jer ne može kontrolirati događaje u prostoru uvjetovane »slobodnim« ponašanjem različitih malih i velikih aktera. Također, mnoge stručnjake (arhitekta, urbaniste, planere, službenike, sociologe...) naprosto su mogli kupiti bogati ulagatelji kojima se prodaje planove i dozvole za brojne jezive nepopravljive nasrtaje u prostoru. Tema »smrt urbanizma« zaslužuje poseban tekst. I na kraju ne mogu ne citirati jedan Z. Perkovića: »Zagreb je osrednji grad u jednoj osrednje razvijenoj zemlji i to nije nikakva sramota. Sramota i glupost je zatvarati oči pred činjenicama« (Perković, 2002.: 296).

Neka Zagreb bude metropola Hrvatske! Ali sve dok u njemu ne budu živjeli ljudi raznih nacija, rasa s raznih kontinenata, dok se ne bude čulo različite jezike i vidjelo djecu »čudnih« miješanih osobina, nego dok je to stvar turista i sporadičnih enklava (poput Kineza), Zagreb ne može biti *svjetski grad* koji je po definiciji heterogen u svakome pogledu, a ne čist u nekim smislovima. Ni metro, ni nad-svođene ulice, ni tunel ispod Sljemena, neće ga spasiti problema siromaštva i ne-jednakosti građana.

3.2. Split

Split kao makroregionalno i središte Splitsko-dalmatinske županije, osim zadovoljavanja potreba vlastitih stanovnika, mora opsluživati i mnoga mjesta u Županiji, te sve tranzitne putnike koji preko Splita putuju po cijeloj Dalmaciji, obalnoj i otočnoj!

Split nema profesionalan orkestar i filharmoniju. Postoji, kao u drugim gradovima, problem definiranja profesionalnih sportskih društava, koja se takvima ne bilježe ali ih naravno ima.

Kad je o zabavi riječ ima 150 kafića (140 privatnih), 17 privatnih »diskača«, a nema alternativne, omladinske klubove niti plesnjake za odrasle (18 od 23 moguća boda). Kao ni drugi gradovi.

Od trgovina i industrije ima sve: supermarkete i shopping-centre (10+4), 100 privatnih prodavaonica mješovite robe, 40 automehaničarskih radionica (36 privat-

nih), 17 hotela/motela, tri poslovne zone, te brojne specijalizirane trgovine. Komunalna opremljenost je odlična (83 boda od 83 moguća). I promet je odličan (62 boda) jer Split ima aerodrom i luku i 10 km do priključka na autocestu.

Ima brojne NGO-e svih mogućih vrsta, od socijalnih, zdravstvenih do kulturnih.

Split ima sve planove (40 bodova). Zadnji GUP donesen je 1979! Novi GUP ide tek na javni uvid a već mu pripisuju nedostatak koncepcije razvoja cijeloga grada.

Split opslužuje brojna mjesta na obali, otoke, te prolaznike i dolaznike svih vrsta. Stoga je nemoguće procijeniti je li njegova opremljenost dorasla ulozi što je obnaša. Mjesta iz našeg uzorka – Solin, Kaštela, Supetar, Imotski kao žarišta nižeg reda – skupa s okolicom izrazito ovise o Splitu, jer su razmjerno slabo opremljena. Uvijek je bio i ostao problem otoka koji ovise o kopnu, naravno, ne samo zbog morskih valova.

3.3. Rijeka

Rijeka je jedan od četiriju (sa Zagrebom) makroregionalnih središta u Hrvatskoj. Ona ima osobitu, kako u prošlosti tako i danas, ulogu obilježenu inozemnim interesima bližih i daljnjih strana. Nedavno je mogla postati hrvatskim Hong Kongom, a danas je u žiži naftnih interesa JANAF-a i inih tvrtki. Sve što se otiskuje s kopna morem počinje od Rijeke. Pitanje koristi li to ili šteti samome gradu tek je karika u lancu što samo počinje od Rijeke a obuhvaća cijeli Jadran. Zato je Rijeka grad od najvećeg političkoga, gospodarskog i društvenog interesa za cijelu Hrvatsku, a napose za cijeli Kvarnerski zaljev. Rijeka nikada neće biti ugodan primorski grad mirnog života, već stjecište raznih ekonomskih i političkih interesa, jer to određuje njezin geopolitički položaj (kako je bilo i u doba Austro-Ugarske Monarhije i talijanskih pretenzija). Od kulturnih ustanova također ima sve, osim botaničkog i zoološkog vrta. Imma 13 privatnih galerija, 10 privatnih nakladničkih kuća, četiri privatna antikvarijata, tri (dvije privatne) radio-, odnosno TV-postaje. Filharmoniju! Za ono čega nema oslanja se na Zagreb. A kad je o položaju riječ, mogli bismo pretpostaviti da se oslanja i na Trst i Sloveniju.

Sportskih je sadržaja u izobilju, a o zabavi da i ne govorimo: 117 privatnih kafića i nekoliko disko-klubova. Od trgovina, obrta i industrije Rijeci nedostaje shopping-centar te poslovna zona, ali svega ostaloga ima na pretek, mahom u privatnom vlasništvu (prumjerice, 32 uslužna servisa za popravak kućanskih aparata – ti se aparati zbilja stalno kvare!), 40 automehaničarskih privatnih radionica, 146 privatna frizeraja, 39 (od 40) privatnih obrtničkih usluga, četiri privatna hotela, 39 (od 40) privrednih organizacija. Velik je dio tog sektora, kao drugdje, privatiziran.

Promet je u Rijeci, gradu prometa, posve popunjen. Rijeka ima sve. Najgore je jedino, morate li u Rijeci presjesti s jednog na drugo prometalo. To nije riješeno od pedesetih godina 20. stoljeća.

Rijeka ima 14-ak NGO-a, od Caritasa do onih za zaštitu žrtava Domovinskog rata.

Rijeka je ukratko, odlično opremljena, ali svi su elementi upitni, kako u samom gradu, tako u opsluživanju okolice i, osobito, ogromnog broja tranzitnih putnika.

Gradovi iz uzorka oko Rijeke – Kraljevica, Bakar, Delnice, Krk, opremljeni su očekivano lošije od Rijeke, ali se međusobno veoma razlikuju i po naravi i po opremljenosti. To mogu zahvaliti smještaju u Primorsko-goransku županiju čija se dva dijela međusobno razlikuju kao nebo i zemlja. Ma kakvi bili, svi ovise o Rijeci koja centralizira sve funkcije za potrebe imalo više razine od svakodnevnog života. Stanje tih gradova oslikava sve prije opisane gradove. Ponavlja se slika piramidalne strukture gradova.

3.4. Osijek

Osijek je najmanji od četiriju makroregionalnih središta, ali ipak s otprilike 100.000 stanovnika, najbolji je (u uzorku) primjer suvremenih zbivanja. Ima sve ustanove uprave, samouprave i pravosuda, te financijske i druge službe.

Ima sve i u zdravstvu: 42 liječničke ordinacije (33 privatne), 13 stomatoloških ordinacija (četiri privatne?!), 16 ljekarna (sedam privatnih), pet veterinarskih stanica (četiri privatne). Navodim samo podatke u vezi s privatiziranošću. I u socijalnoj skrbi ima sve, no jedva išta privatno.

U obrazovanju ima sve osim viših škola i veleučilišta (najbliže je u Vukovaru). Također malen broj privatiziranog. U kulturi Osijek ima sve osim filharmonije i botaničkog vrta. Malen broj privatiziranih ustanova odnosi se na antikvarijate, galerije, jednu novinsku i osam nakladničkih kuća, jednu radijsku (od triju) i dvije TV-postaje.

Od sporta grad ima sve osim profesionalnog sportskog društva i gotovo ništa nije privatno.

Zabava je, kao i drugdje, posve privatizirana: 150 kafića, tri disco/noćna kluba, tri plesnjaka za odrasle, jedan alternativan i jedan omladinski klub. Privatizacija se očituje u trgovini, obrtu i industriji: dva privatna supermarketa, četiri privatna shopping-centra, 25 specijaliziranih trgovina, 11 videoteka, 30 trgovina mješovitom robom, 25 radionica za popravak kućanskih aparata i 26 automehaničarskih, 50 drugih obrtničkih usluga, pet privatnih od sedam hotela/motela, te jedna društvena poslovna zona.

Komunalna je opremljenost je potpuna, a tako je i s prometom: udaljenost od autoceste je 63 kilometra – dobar sat spore vožnje!

U Osijeku djeluje dvadesetak NGO-a, svih vrsta.

Ima planove svih četiriju vrsta, a GUP iz 1988. (ne bi li mu trebao nov?), te više parcijalnih s posebnim namjenama.

Ono što začuđuje u podacima jest razmjerno dobra opremljenost, bolja od očekivane i manja privatizacija u očekivanim sektorima. Začudite li se imalo zbog tih podataka, morate se obratiti drugom načinu – kvalitativnom pristupu.¹² Dakle, ipak se može!

»Druga strana novčića« u Osijeku, prekrasnom srednjoeuropskom panonskom gradu, jest činjenica da je od bogata industrijskoga grada (tekstil, kozmetika, pokućstvo, šibice) te drugih kulturnih i obrazovnih prednosti, postao »slijepim crijevom« Županije, odnosno cijele istočne Slavonije, pa i Hrvatske. Osijek je znatno uzdrman ratnim zbivanjima i nijedna ga vlast više nije mogla »staviti na noge«. Najgora je, naravno, propast proizvodnje, pa time i rada, napose za mlade koji su odlazili, kako bi osigurali egzistenciju, drugdje. Osijek nije više ono što je bio, a hoće li ikada biti?! Zanimljivo je, uzgred, da su barem zapošljavanju najviše pomogli lanci stranih trgovina i tako razvili usluge. To, međutim, nije dostatno ni za grad ni za državu. Što će takvome gradu trg s grijanim podom i velikom fontanom?!

3.5. Značaj podataka o opremljenosti

Ukratko, već na prvi pogled opremljenost potvrđuje hijerarhiju gradova.

Zagreb je u svih 12 elemenata *odlično* opremljen.

Makroregionalna središta su u 12 elemenata opremljena *odlično*, dok samo po jedan grad ima vrlo dobru opremljenost u sportu, te trgovini, obrtu i industriji.

Županijska središta pokazuju, pak, veću, premda malenu, raspršenost u raznim elementima opremljenosti – od *odlične* do *loše*: dva grada imaju *lošu* opskrbljenost socijalnom skrbi, dva zabavom, jedan planovima a jedan nema NGO. U njima je opremljenost raspodijeljena na *odličnu* i *vrlo dobru*, rjede na *dobru*, a *zanemarivo* na *lošu*.

Ostali gradovi spuštaju se na ljestvici opremljenosti: u njima prevladava vrlo dobra opremljenost, a podjednak broj ih je *odlično* i *dobro* opremljen, ali u različitim elementima. *Odlično* su opremljeni najčešće u trgovini, obrtu, industriji, komunalnoj infrastrukturi, planovima te NGO, a dobro u socijalnoj skrbi, obrazovanju, kulturi, sportu, zabavi i prometu. Nažalost, manje su istražene izravne veze, primjerice, glavnoga grada i makroregionalnih središta koji bi se kao najvažni-

¹² Zahvaljujem gospodi Dubravki Magdalenić, rođenoj Osječanki koja mi je znatno pomogla razumjeti »drugu stranu novčića«.

ji čvorovi mreže trebali i povezivati *međusobno*, da bi mreža bila *manje piramidalna*, a *više ravnomjerna*. No možemo pretpostaviti, a neki podaci i pokazuju, postojanje međusobnih odnosa između većih i manjih gradova. Naročito je razvijen tip odnosa koji nema veze s institucionalnim sistemom, nego ovisi o pojedincima, grupama, ustanovama što se, po potrebi, kreću unutar mreže naselja. Veliki, srednji i mali gradovi (pojednostavnimo klasifikaciju) uglavnom funkcioniraju na osnovi opremljenosti i potreba manje opremljenih prema bolje opremljenima, a ponekad zbog specifične opremljenosti ili zbivanja koja nisu povlasticom samo metropole već su, dapače, mnogi manji centri zanimljivi, ali ne i potrebniji.

Ako i nije posve znanstveno, ipak se možemo nadati ravnomjernijoj mreži naselja, s tim da ih se *prometno* bolje poveže, ali i planskim rasporedom *funkcija*. Na Zapadu su takve okolnosti česte, pa i uobičajene. Manji gradovi/mjesta često nose neke važne funkcije, kakve olakšavaju rad drugih.¹³ U sljedećem radu, na osnovi upitnika za pojedince/domaćinstva (2.220 ispitanika), povezat ćemo elemente opremljenosti i dostupnosti naselja s elementima kvalitete življenja stanovnika i tek tada moći utvrditi povezanost *tipa naselja i njihove kvalitete s kvalitetom života ljudi*. Dosadašnja istraživačka iskustva, rečeno je, upozoruju na činjenicu da mnogi ljudi ne koriste »blaga« koja su im dostupna jer žive u većim gradovima, a da drugi ulažu napor kako bi osigurali ono što žele. No to je, dakako, povezano s obrazovanjem, ekonomskim stanjem, vrijednostima, željama i osobnim sklonostima, ali i s globalnim procesima koji virtualno mogu zamijeniti cijeli svijet.

4. Zaključak

U zaključku želim uspostaviti vezu između skromnog pregleda najvažnije svjetske literature o mreži gradova i rezultata dijela našeg istraživanja *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije*, što je »posljednja kap kroz lijevak«.

1. Po svemu sudeći gradovi u Hrvatskoj ne pripadaju niti u svjetske niti u globalne gradove. Veze postoje ali na drukčiji način: preko političkih, ekonomskih i ostalih interesa drugih zemalja (na primjer, plinovodi, naftovodi, luke, more, obala itd.), preko skupnih i institucionalnih interesa (kupnja ili gradnja tvornica, cesta, zemljišta i sl.), individualnih interesa (prodaja kuća, zemlje, hotela, šuma pa i cijelih otoka), te sporadičnih interesa za neke kulturne, sportske, znanstvene i sl. kontakte u vezi s nekim mjestima trajno, privremeno ili jednokratno – dakle neki oblik umreženja u globalnu strukturu naselja, ali ne ravnopravnog tipa.

2. Mreža gradova u Hrvatskoj u usporedbi s nekima drugim postsocijalističkim zemljama u tranziciji manje je razudena (primjerice, od Slovenije ili Vojvodine), a

¹³ Zašto primjerice Hlebine, premda nisu grad, koje nose jednu od naših najvećih atrakcija – Galeriju slikarske naive velikih majstora nemaju ništa za goste, osim jedne jadne birtije!

s drugima ima potencijalno policentričniju strukturu (na primjer, Srbija i Crna Gora, Mađarska, Poljska, Češka, Bugarska, Rumunjska...).

3. Mreža je gradova u Hrvatskoj hijerarhijska, ali ne izrazito, osim kad je postijedi metropola. Makroregionalna središta svakako su žarišta razvoja svojih okolica pa i šire, dok su manji gradovi ovisniji o njima, a srednji i najmanji malokad uspijevaju nositi razvoj.

4. Na vrhu je piramide Zagreb kao hrvatska metropola. On obnaša gotovo sve funkcije za sebe samog, užu okolicu, cijelu državu, prema regiji, a kadšto i šire. Tako Zagreb ulazi u globalnu europsku mrežu gradova, mada uvijek (i kroz povijest) na provincijalnoj razini. Iskoraci nisu sustavni nego sporadični. Politika veće decentralizacije mogla bi smanjiti pritisak na Zagreb i njegovu okolicu, a drugim središtima omogućiti ravnomjerniji razvoj. To ovisi o državnoj politici razvoja prostora, ali i o brojnim lokalnim akterima, koji su do sada pokazali priličnu inertnost, osobito u odnosu na cijelu mrežu naselja, tj. brigom samo za sebe. Kako se opremljenost i dostupnost uistinu koriste tema je buduće raščlambe rezultata dobivenih upitnikom za pojedince/kućanstva, kako bi se ocijenilo funkcioniranje mreže naselja.

Literatura

1. Cassell, Philip (ed.) (1993.): The Giddens Reader. – London: The Macmillan Press Ltd., 356 p.
2. Castells, Manuel (2000.): Uspon umreženog društva. – Zagreb: Golden marketing, 563 str.
3. Čaldarović, Ognjen (1999.): Razvojni ciljevi i naslijedena razvojna ograničenja hrvatskih srednjih gradova. – U: Ivan Rogić i Matija Salaj (ur.): *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 99-115.
4. Čomski, Noam (1999.): Profit iznad ljudi: neoliberalizam i globalni poredak. – Novi Sad: BIS, 194+1 str.
5. Dicken, Peter (1986.): Global Shift: Industrial Change in Turbulent World. – London: Paul Chapman Publishing Ltd., 456 p.
6. Giddens, Anthony (1995.): The Consequences of Modernity. – Cambridge, UK: Polity Press, 186 p.
7. Giddens, Anthony (2002.): Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives. – London: Profile Books, 104 p.
8. Hall, Peter (1971.): The World Cities. – New York, Toronto: World University Library, 256 p.
9. Harvey, David (1994.): The Condition of Postmodernity. – Oxford (UK): Blackwell Publishers, Ltd., 378 p.
10. Kregar, Josip (1999.): Srednji grad i lokalna samouprava – hrvatski primjer. – U: Ivan Rogić i Matija Salaj (ur.): *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 141-154.
11. Marinović-Uzelac, Ante (1999.): Srednji gradovi – mit ili stvarnost? – U: Ivan Rogić i Matija Salaj (ur.): *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 11-39.

12. Mumford, Lewis (1968.): Grad u historiji: njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi. – Zagreb: Naprijed, 692 str.
13. Perković, Zorislav (2002.): Bijeg u neozbiljnost. – Zagreb: Horetzky, 513 str.
14. Pokos, Nenad (1999.): Analiza demografskih obilježja srednjih hrvatskih gradova. – U: Ivan Rogić i Matija Salaj (ur.): *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 71-98.
15. Rogić, Ivan; Salaj, Matija (ur.) (1999.): Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji, Zagreb, Biblioteka Zbornici, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 253 str.
16. Rogić, Ivan (1999.): Razvojni horizont glavnih aktera u srednjim hrvatskim gradovima. – U: Ivan Rogić i Matija Salaj (ur.): *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 117-138.
17. Sassen, Saskia (2001.): *The Global City: New York, London, Tokyo*. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 447 p.
18. Soja, Edward (2000.): *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*. – Oxford (UK): Blackwell Publishers Ltd., 440 p.
19. Šimunović, Ivo (1999.): Srednji gradovi u regionalnom sustavu Hrvatske. – U: Ivan Rogić i Matija Salaj (ur.): *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 155-179.
20. Šporer, Željka (2000.): Controversies of Globalisation. – *Revija za sociologiju*, Zagreb, 31 (2000) 3/4: 161-181.
21. Vresk, Milan (2002.): Grad i urbanizacija: osnove urbane geografije. – Zagreb: Školska knjiga, 252 str.
22. Zimmerman, Ratimir (1999.): Prijedlog određenja srednjih gradova u Hrvatskoj. – U: Ivan Rogić i Matija Salaj (ur.): *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 33-70.

Dušica Seferagiæ

Institute for Social Research in Zagreb, Zagreb, Croatia

e-mail: dusica@idi.hr

Pyramidal Network of Towns

Summary

The infrastructural equipment and the accessibility of its elements within the network of towns in Croatia is the basic issue of this paper. In the introduction the author first analyses the world literature on globalization, i.e. on changes in the network of towns caused by globalization, calling attention to various and contradictory processes in the space: spatial homogenization and heterogenization, origination of the new networks of settlements, emergence of the new structures (megapolises, cosmopolises, world and global towns, etc.), hierarchical type of distribution of functions, break of the existing borders (e.g. between the national countries). Then she the results of the research carried out on the random sample of 47 towns in Croatia, divided in capital, macro-regional centres (4 including Zagreb), 16 other counties centres, and 27 other towns. By means of questionnaire for settlements the data were collected on the equipment of settlements comprehending social standard and standard of the community, as well as on the accessibility to population of those elements of equipment that do not exist in town, i.e. which is the nearest place (town) where the needs in question can be satisfied. The results were interpreted for the following elements of social, technical and other equipments: administration of justice, financial and other agencies, medical institutions, social care, educational institutions, cultural institutions, sports institutions and facilities, entertainment complexes, shops, craftsman's shops and industry, communal infrastructure, roads, non-governmental organizations and physical plans. The findings point at hierarchical, i.e. pyramidal structure of the network of settlements from bigger to smaller ones. Yet, the network of towns in Croatia is not particularly hierarchical except in case of the metropolis. On the top of pyramid there is Zagreb – Croatian metropolis, which accomplishes almost all the functions for itself, for its close surroundings, for the whole state, towards the region and rarely even wider. Macro-regional centres are the focuses of development of their respective surroundings and even wider, while smaller towns are more dependent on them, and those middle size and smallest ones are only rarely bearers of development.

Key words: globalization, transition, pyramidal network of towns, equipment, accessibility.

Received on: the 27th of September, 2005

Accepted on: the 14th of October, 2005

Dušica Seferagić

Institut de Recherches sociales à Zagreb, Zagreb, Croatie

e-mail: dusica@idi.hr

Réseau pyramidal des villes

Résumé

Le thème principal de ce texte est l'équipement infrastructurel et l'accessibilité des éléments de l'équipement infrastructurel au sein du réseau des villes croates. L'auteur analyse dans son introduction la littérature mondiale traitant de la globalisation, c'est-à-dire des transformations survenues dans le réseau des villes dues à la globalisation, tout en révélant les processus divers et contradictoires de l'espace: la homogénéisation et l'hétérogénéisation de l'espace, la création de nouveaux réseaux de bourgs, l'émergence de nouvelles structures (mégapopolis, cosmopolis, villes mondiales et globales etc.), la division des fonctions de type hiérarchique, la rupture de frontières existantes (par ex. entre états nationaux). L'auteur se penche par la suite sur les résultats d'une recherche faite sur un échantillon aléatoire de 47 villes croates, divisées en capitale, centres macro régionaux (4 en y comptant Zagreb), 16 autres centres provinciaux, ainsi que 27 autres villes. A l'aide d'un questionnaire destiné aux bourgs, les informations sur l'équipement de ces derniers, relatives au standard communal et social ainsi qu'à l'accessibilité des éléments de l'équipement non existants dans les villes ont été rassemblées, de même que les informations sur la ville la plus proche dans lesquelles les habitants peuvent satisfaire les besoins mentionnés. Une analyse des résultats a été faite; résultats correspondants aux éléments de l'équipement social, technique et autres équipements: législation, institutions financières et autres, institutions médicales et d'assistance sociale, institutions pédagogiques et culturelles, institutions et locaux sportifs, locaux de loisirs, commerces, industrie, équipement communal et équipement relatif aux transports, organisations non gouvernementales et planification de l'espace. Les résultats illustrent une structure hiérarchique législative, i.e. une structure pyramidale de réseaux de bourgs, allant du plus grand au plus petit. Le réseau des villes en Croatie, n'est tout compte fait pas extrêmement hiérarchique, sauf lorsqu'il s'agit de la capitale. Au sommet de la pyramide se trouve la capitale croate – Zagreb, qui pour elle-même, les alentours, l'état entier, la région et plus rarement, hors des frontières de ces derniers, remplit presque toutes les fonctions. Les centres macro régionaux influencent les centres du développement de leurs propres environs et hors de ceux là, les plus petites villes sont plus dépendantes d'eux alors que les villes moyennes et les toute petites villes arrivent rarement à porter le fardeau du développement.

Mots clés: globalisation, transition, réseau pyramidal des villes, équipement, accessibilité.

Reçu: le 27 septembre 2005

Accepté: le 14 octobre 2005